

Hulp uit onverwachte hoek

Opvang van Joodse vluchtelingen in Nederland (1933 – 1939)

Eline Abbink (s4206452)

MA Actuele Geschiedenis

Masterscriptie

Dr. M.E.B. Derks

Woensdag 15 juni 2016

Radboud Universiteit Nijmegen

Inhoudsopgave

Inleiding.....	3
Hoofdstuk 1 - Opvang van Joodse vluchtelingen	11
Joodse opvang.....	11
Categorieën Duitse vluchtelingen.....	14
Katholieke opvang.....	14
Opvang van Joodse vluchtelingenkinderen	16
Hoofdstuk 2 – Nederlands antisemitisme in de jaren dertig	18
Antisemitisme in Nederland	18
De NSB en Zwart Front	20
Antisemitisme onder katholieken.....	21
Hoofdstuk 3 – Het Nederlands vluchtelingenbeleid	24
De Rooms-Katholieke Staatspartij en de Tweede Kamer	24
De eerste Kamervragen	25
Josef van Schaik	26
Carel Goseling	29
Hoofdstuk 4 - Het opvangkamp in Reuver	35
Het Heilig-Hartklooster van de Zusters Dominicanessen	35
Joodse vluchtelingen komen naar Reuver	36
Het leven in het klooster	38
Moeilijkheden.....	40
Onrust en vertrek	40
Joods Comité en het Katholiek Vluchtelingencomité	42
Conclusie	43
Bibliografie.....	Error! Bookmark not defined.

Inleiding

‘Als wij Nederlanders waren, zouden wij ook niet bang zijn, maar wij zijn Duitsers, vluchtelingen, Joden.’¹

Deze zin werd in wanhoop uitgeroepen door een Joodse vluchteling, medio 1939, tegen een zuster Dominicanes in het klooster van Reuver, waar een opvangkamp was opgericht voor Joden. Ook in andere Nederlandse gemeenten waren zulke opvangkampen, bijna altijd georganiseerd door Joden, maar soms ook door katholieken. Reuver was een voorbeeld van een opvangkamp dat ingericht was in een klooster, met zusters die voor de mannen zorgden.

De Joden waren gevlucht voor het regime van Adolf Hitler en de steeds verder toenemende discriminerende maatregelen in hun land van afkomst, Duitsland. Na zich een tijdlang relatief veilig gevoeld te hebben in het Nederlandse Reuver, begonnen zij zich in 1939 zorgen te maken over de naderende oorlog, ook omdat Reuver slechts 5 kilometer van de Duitse grens af ligt. Het is het begin van het einde van het opvangkamp in het klooster te Reuver, met de Tweede Wereldoorlog die niet lang meer op zich liet wachten. Na de inval van de Duitsers was vluchten naar Nederland ook zinloos geworden.²

De oorlog betekende het einde van de vluchtelingenstroom die al in 1933 op gang was gekomen. In dat jaar werd Hitler rijkskanselier van Duitsland. Veel Duitse Joden en andersdenkenden, zoals communisten en socialisten, vluchtten naar Nederland, maar ook naar andere West-Europese landen en de Verenigde Staten. Voor veel van hen was vluchten de enige mogelijkheid. Antisemitisme was altijd al deel van het programma van de NSDAP, dus toen deze partij in 1933 de grootste werd, werden Joden op steeds meer vlakken uitgesloten. De anti-Joodse sentimenten, die toch al aanwezig waren in de Duitse samenleving, namen sterk toe. De economische crisis, die was begonnen aan het eind van de jaren twintig, had hier eerder ook al aan bijgedragen.

Door de invoering van de zogenaamde Neurenberger Wetten in 1935, waarin een aantal discriminerende maatregelen tegenover Joden werd opgenomen, werd de situatie in Duitsland voor hen nog moeilijker. Zij raakten hun burgerrechten kwijt, werden uitgesloten van verenigingen en mochten niet meer met niet-Joden trouwen. De wetten verergerden de

¹ *Verslag over het verblijf van Joodse vluchtelingen in het Heilig Hartklooster te Reuver van december 1938 tot en met augustus 1939, overgenomen uit de kroniek, ca. 1950 (1 deel), St. Agatha, Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, Archiefinventaris Dominicanessen H. Catharina van Siëna (Voorschoten), 439, 12.*

² Televisieprogramma *Andere Tijden*, NPO, aflevering ‘Ongewenste vreemdelingen’ (06-10-2015).

gewelddadige acties tegen de Joden. Bovendien voerden de nazi's vanaf de invoering van de wetten een actief beleid om Joden te verdrijven.³ Met succes, het gevolg was namelijk een grotere vluchtelingenstroom uit Duitsland. Deze stroom kwam nog meer op gang na de *Kristallnacht* in 1938, een georganiseerde actie waarin Joden in heel Duitsland werden aangevallen. Hun huizen, winkels en synagogen werden verwoest.⁴

Tot 1938 was het nog relatief goed mogelijk om Duitsland te ontvluchten en andere landen binnen te komen. Ook Nederland had een tolerant vluchtelingenbeleid, waarbij in principe alle vreemdelingen werden toegelaten die over voldoende bezit beschikten of konden rekenen op financiële steun bij familie in Nederland.⁵ Medio 1934 werd dit beleid al strenger; de regering stelde zichzelf ten doel om de vluchtelingenstroom tegen te gaan en de vluchtelingen niet meer aan werk te helpen, vanwege de toch al krappe arbeidsmarkt als gevolg van de economische crisis. De toelatingseisen werden steeds meer aangescherpt. Het uitgangspunt was dat vluchtelingen zoveel mogelijk door moesten reizen; Nederland mocht niet dienen als vestigingsland. Vanaf 1938 sloten de grenzen compleet. Hoewel die maatregel niet altijd werd toegepast, was het voortaan de bedoeling dat alle vluchtelingen aan de grens werden geweerd.⁶

De opvang van deze Joodse vluchtelingen werd in Nederland grotendeels geregeld door de Joodse gemeenschap. Om financiële en materiële steun te verlenen, werd in maart 1933 het Comité voor Bijzondere Joodse Belangen (CBJB) opgericht. Een onderafdeling daarvan was het Comité voor Joodse Vluchtelingen (CJV). Het comité had de taak om de opvang van Joden te regelen, maar ook om te zorgen voor kleding, voedsel en inreisvisa.⁷

Over de opvang van Joden in Nederland is al het nodige geschreven. Al in 1969 nam Loe de Jong het vluchtelingenprobleem op in zijn veertiendelige standaard- en overzichtswerk *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. De Jong behandelt de vluchtelingenproblematiek duidelijk in het licht van de Holocaust, die zich in de jaren daarna zou afspelen. Hij verwijst meerdere malen naar het lot dat de Joodse groep zou treffen. De Jong begint met het schetsen van het vluchtelingenbeleid in de jaren dertig en merkt al snel op dat de maatregelen steeds verder werden aangescherpt. Hij spreekt hier ook een oordeel over uit: 'Er is nauwelijks een thema aan te wijzen dat zo duidelijk aan de kant van de niet-Duitse volkeren en hun regeringen het tekort aan inzicht, vaak ook het door nationaal egoïsme

³ Ibidem.

⁴ Loe de Jong, *Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog: Deel 1 – voorspel* (Den Haag, 1969), 540.

⁵ Ibidem, 492.

⁶ Bob Moore, *Refugees from Nazi Germany in the Netherlands 1933-1940* (Dordrecht, 1986), 3.

⁷ De Jong, *Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 540.

bepaald tekort aan simpele menselijkheid, illustreert'.⁸ Voor De Jong vormen deze beperkingen in het regeringsbeleid de aanleiding voor het schrijven over het Joodse vluchtelingenprobleem. Na het schetsen van dit probleem gaat De Jong over op het behandelen van de structuur van het CJB. Het CJV werd geacht om het beleid van de Nederlandse regering uit te voeren, ook als het niet met alle punten eens was. Het comité moest namelijk samenwerken met officiële instanties. Het kon geen besluiten nemen die ingingen tegen wetten of besluiten van officiële organen.⁹

Na het werk van De Jong verschenen er een tijdlang geen nieuwe werken over het thema Joodse vluchtelingen, tot de jaren tachtig, waarin een golf van boeken hierover werd gepubliceerd. Deze trend begon bij Jozeph Michman, Hartog Beem en Dan Michman. Zij kijken in hun overzichtswerk *Geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Nederland* (1985) kritischer naar de verhouding tussen de Nederlandse regering en het CJV en schrijven de geschiedenis van het vluchtelingenprobleem vanuit een Joods perspectief. Jozeph Michman was de oprichter en voorzitter van het *Institute for research on Dutch Jewry* in Jeruzalem. Hij geldt als één van de grootste kenners op dit gebied en gaf de opdracht aan Beem om onderzoek te doen naar de Joodse gemeenschappen in Nederland. De auteurs maken de lezer duidelijk dat het CJV niet kritiekloos de uitgangspunten van de regering overnam, zoals het werk van De Jong ons doet vermoeden. Ook kijken ze specifiek naar het vluchtelingenbeleid. Waarom werden de maatregelen zo aangescherpt? De katholieke minister van Justitie, Van Schaik, oefende grote druk uit op de regering om een minder ruimhartig vluchtelingenbeleid te voeren. Het CJV ging hier tegenin en probeerde de regering ervan te overtuigen dat Nederland baat had bij de komst van vluchtelingen. De regering was echter niet overtuigd. Ook de volgende, eveneens katholieke, minister van Justitie, Goseling, wilde het beleid aanscherpen. Onder hem werden de grenzen in Nederland hermetisch gesloten. Voortaan werd elke vluchteling beschouwd als een ongewenst element.¹⁰

De Britse onderzoeker Bob Moore geldt als een grote kenner van de nazi-vervolgung van de Joden en is gespecialiseerd in de situatie in Nederland. Ook hij heeft een boek geschreven over het vluchtelingenprobleem, *Refugees from Nazi Germany in the Netherlands 1933-1940* (1986). In dit boek schetst Moore een uitgebreid overzicht van de Duits-Joodse vluchtelingen in Nederland vanaf 1933. Hij behandelt het beleid van de Nederlandse regering

⁸ Ibidem, 493.

⁹ Ibidem, 517.

¹⁰ Jozeph Michman, Hartog Beem en Dan Michman, *Geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Nederland* (Amsterdam, 1985), 165-167; Televisieprogramma *Andere Tijden*, NPO, aflevering 'Ongewenste vreemdelingen' (06-10-2015), interview met historicus Jan Brauer.

en analyseert hoe Joodse hulporganisaties, met name het CJV, hierin te werk gingen. Hij onderzoekt de invloed die Duitse vluchtelingen hebben gehad op Nederland in de jaren vóór de oorlog, zonder vooruitwijzingen naar de Holocaust. Moore concentreert zich, in tegenstelling tot Michman en Beem, op de motieven van de Nederlandse regering voor haar restrictieve beleid.¹¹

Nederland was een logische plek om naartoe te vluchten voor Duits-Joodse vluchtelingen, niet alleen vanwege de lange oostgrens met Duitsland, maar ook vanwege de bestaande taalkundige en economische banden, het feit dat Nederland neutraal was gebleven tijdens de Eerste Wereldoorlog en het gegeven van Nederland als tolerant land, aldus Moore. Zo kwam het dat er in 1933 al 5000 vluchtelingen Nederland waren binnengekomen. De Nederlandse regering beschouwde dit als problematisch. Er waren immers geen garanties dat de omstandigheden in Duitsland snel zouden verbeteren.¹²

Moore heeft ook de rol van het CBJB in deze problematiek onderzocht, maar in tegenstelling tot De Jong en Michman en Beem heeft hij hier geen oordeel over. Hij beschrijft slechts de taken van het CJV, waarbij hij een onderscheid maakt in vijf categorieën: de representatie van het vluchtelingenprobleem voor de regering; geld inzamelen; zorgen voor onderdak, voeding en kleding; reconstructieve hulp voor vluchtelingen die niet terug konden keren naar Duitsland en als laatste, ervoor zorgen dat vluchtelingen niet in Nederland bleven, maar verder migreerden. Vooral dit laatste punt was voor de regering erg belangrijk: Nederland moest worden beschouwd als doorgangland, niet als vestigingsland.¹³

Rond de eeuwwisseling vond er opnieuw een verschuiving plaats in de geschiedschrijving over het thema van de Joodse vluchtelingen. Er kwam meer aandacht voor de rol van Joodse gemeenschappen in Nederland en hun rol in de samenleving vóór de komst van de vluchtelingen. Moore is hier een goed voorbeeld van met zijn volgende boek, *Slachtoffers en overlevenden: De nazi-vervolging van de Joden in Nederland* (1998). Hierin staat niet het vluchtelingenvraagstuk, maar de Holocaust zelf centraal. Toch acht Moore het van belang om de rol van de Joodse gemeenschappen vóór 1940 in Nederland te behandelen. Hij wil namelijk de kwetsbare positie van de Joden in deze periode verklaren en de invloed die dit heeft gehad op de vervolging van Nederlandse Joden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Moore betoogt dat de Joodse gemeenschap in de jaren vóór de oorlog aan het versplinteren was. Hij legt hierbij een verband met de verzuiling. De Joden waren niet homogeen en niet

¹¹ Moore, *Refugees from Nazi Germany in the Netherlands 1933-1940*, 3

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, 32.

talrijk genoeg om een zuil te vormen. Deze problemen kwamen pas aan het licht met de komst van de eerste vluchtelingen in Nederland.¹⁴

Ook Hans Blom, voormalig directeur van het NIOD en hoogleraar Nederlandse geschiedenis, besteedt aandacht aan de ontwikkeling van Joodse gemeenschappen in Nederland. Vanaf de jaren 1870 ontstonden er in de Nederlandse samenleving steeds meer mogelijkheden voor sociale mobiliteit, wat ook in het voordeel van de Joden werkte. Zij kregen hierdoor sterker de neiging om te integreren en te assimileren. In de jaren dertig, met de komst van de eerste vluchtelingen, waren veel Joden volgens Blom al zodanig geïntegreerd dat zij zichzelf in de eerste plaats identificeerden als bijvoorbeeld liberalen of sociaal-democraten; hun Joodse identiteit kwam pas op de tweede plek. De identiteit van Nederlander en die van Jood gingen goed met elkaar samen. Pas in de jaren dertig werd de identificatie van Joden als ‘anders’ weer relevant. De Duitse vluchtelingen brachten de langetermijntontwikkelingen van integratie, assimilatie en acculturatie van Nederlandse Joden immers in gevaar.¹⁵

Er bestonden dus ook grote spanningen tussen Nederlandse en Duitse Joden. Deze werden mede veroorzaakt doordat het CJV een sterke afkeer had van Duitse Joden, die zich volgens dit comité arrogant, vreemd en ondankbaar gedroegen.¹⁶ Ludo Abicht, een voormalig Jezuïet die later politieke wetenschappen doceerde, merkt net als Moore op dat er onder Nederlandse Joden gevoelens van solidariteit bestonden voor de vluchtelingen, maar ook gevoelens van afkeer en angst. In de ogen van veel Joodse – en niet-Joodse – Nederlanders gedroegen de vluchtelingen zich ‘te Duits’.¹⁷

Kortom, de leiders van de rijke Joodse bourgeoisie zaten in een moeilijke positie. Hoe moesten zij de vluchtelingen helpen? Het CBBJ moest hier een antwoord op geven. Het bestaan van dit comité benadrukte echter het beeld van Joden als een onderscheidende groep in de Nederlandse samenleving. Ondanks de vergaande integratie van de Joden zag de overheid het vluchtelingenprobleem vooral als een Joodse zaak, merkt Blom op.¹⁸ Toch was de opvang van Joodse vluchtelingen niet een verantwoordelijkheid die alleen door Joden werd

¹⁴ Bob Moore, *Slachtoffers en overlevenden: De nazi-vervolging van de Joden in Nederland* (Amsterdam, 1998), 32-35.

¹⁵ Hans Blom, ‘Dutch Jews, Jewish Dutchmen and Jews in the Netherlands 1870 – 1940’ in: Jonathan Israel en Reinier Salverda (red.), *Dutch Jewry: Its History and Secular Culture (1500-2000)* (Leiden, 2002), 215-224, alhier 223-224.

¹⁶ Moore, *Slachtoffers en overlevenden*, 42.

¹⁷ Ludo Abicht, *Geschiedenis van de Joden in Nederland van de Lage Landen* (Amsterdam, 2006), 243.

¹⁸ Blom, ‘Dutch Jews, Jewish Dutchmen and Jews in the Netherlands 1870 – 1940’, 223-224.

genomen. In de literatuur komt terug dat ook niet-Joodse groepen dit initiatief op zich namen, zoals katholieken, hoewel dit ook gebeurde op verzoek van de Nederlandse regering.

Dit lijkt een vreemde situatie; er bestonden immers grote spanningen tussen Joden en katholieken in de Nederlandse samenleving in de jaren dertig. Dit is al teruggekomen in het werk van Michman en zijn bespreking van de rol en het beleid van de katholieke ministers. Ook Abicht heeft veel oog voor de spanningen die er bestonden tussen katholieken en Joden. Volgens hem zaten katholieken in een dilemma: hoe werden zij geacht zich op te stellen tegenover het Jodenvraagstuk? De Katholieke Kerk had hier immers geen officiële richtlijnen voor waar zij mee naar buiten was gekomen.¹⁹

Al in 1991 liet journaliste Elma Verhey, werkzaam bij *Vrij Nederland*, in haar boek *Om het Joodse kind*, zien dat de opvang van Joodse vluchtelingen(kinderen) ook gebeurde door niet-Joodse organisaties. Zij concentreert zich op katholieke groepen. Hoewel de ervaring voor elk kind anders was, suggereert Verhey dat veel katholieke gezinnen Joodse kinderen opnamen met als enige motief om hen te dopen en te bekeren tot het katholicisme.²⁰ Aan de hand van levensverhalen van oorlogspeelkinderen wil Verhey een geschiedenis blootleggen van vluchtelingenkinderen die weliswaar werden gered, maar die hun Joodse identiteit verloren. Na de oorlog ontstond er strijd om deze groep kinderen. Moesten zij terug naar hun Joodse ouders, mochten die de oorlog overleefd hebben, of moesten zij bij hun christelijke pleegouders blijven? Wat gebeurde er bovendien met kinderen die tijdens de oorlog wees waren geworden?

Annelies van Heijst, hoogleraar aan de Universiteit van Tilburg, met een achtergrond in zorg, gezondheid en ethiek, betoogt net als Verhey in haar boek *Gedreven helpers: een geschiedenis van Cordaids voorlopers* (2014) dat ook katholieken de taak van opvang van Joodse vluchtelingen op zich namen. In haar boek gaat Van Heijst echter kritischer en genuanceerder te werk dan Verhey. Ze schetst het verhaal van George en Ursula Levy, twee Joodse kinderen die in 1939 naar Nederland zijn gevlucht en via een katholieke hulporganisatie werden opgevangen in het Noord-Brabantse Eersel. Zij werden inderdaad katholiek gedoopt, maar Van Heijst maakt de lezer duidelijk dat dit vooral gebeurde om de kinderen te beschermen.²¹

¹⁹ Ibidem, 264-265.

²⁰ Elma Verhey, *Om het Joodse kind* (Amsterdam, 1991), 17-19.

²¹ Annelies van Heijst, *Gedreven Helpers: Een geschiedenis van Cordaids voorlopers: RK Huisvestingscomité, Mensen in Nood, Memisa, Medicus Mundi, Indische Missie Vereniging, Centraal Missie Commissariaat, Cebemo, Vastenactie, Bilance en Bond zonder Naam* (Hilversum, 2014), 17.

De nadruk in Van Heijsts boek ligt vooral op een beschrijving van de activiteiten van het Rooms Katholieke Huisvestingscomité (RKHC). Dit comité werd opgericht in 1915 en was vanaf het begin een typische noodhulporganisatie.²² Al tijdens de Eerste Wereldoorlog werden kindvluchtelingen uit België in katholieke pleeggezinnen geplaatst. Katholieke Nederlanders vonden het namelijk geen goed idee dat de kindvluchtelingen bij niet-katholieke gezinnen terecht kwamen.²³

Deze tendens zien we ook terug bij het vluchtelingenvraagstuk van de Joden, ongeveer twintig jaar later. In de periode voor de oorlog zijn er geen notulen bewaard, waardoor het moeilijk te reconstrueren is wat zich toen afspeelde bij het RKHC. Toch is duidelijk dat de hulp die het RKHC bood aan vluchtelingen voornamelijk voorbehouden was aan half-Joodse kinderen, dus kinderen die ook een katholieke achtergrond hadden, al bestonden er uitzonderingen, zoals George en Ursula Levy. Er werd afgesproken met het Nationaal Kindercomité dat ouderloze vluchtelingen zoveel mogelijk naar familie zouden gaan, en als dat niet mogelijk was, naar kindertehuizen.²⁴

Een ander voorbeeld van een werk dat handelt over de opvang van Joodse vluchtelingen door katholieken verscheen een jaar eerder en is van historicus Herman van Rens, *Vervolgd in Limburg: Joden en Sinti in Nederlands-Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog* (2013). Van Rens heeft de Holocaust in Limburg onderzocht en gaat specifiek in op Joodse onderduikers in Noord-Limburg. In zijn boek behandelt hij de verschillen in Jodenvervolgung per regio, telkens met de provincie Limburg als uitgangspunt. Ook schenkt Van Rens aandacht aan de jaren vóór de oorlog. Hij gaat in op het Joodse vluchtelingenprobleem en de oplossingen die hiervoor werden geboden. Na de *Kristallnacht* werd er in het Nederlandse vluchtelingenbeleid geen onderscheid meer gemaakt tussen verschillende soorten vluchtelingen; duidelijk was dat het leven in Duitsland voor ieder van hen onmogelijk was geworden. Wel bleef het onderscheid tussen ‘legale’ en ‘illegale’ vluchtelingen bestaan. Legale vluchtelingen werden vanaf 1938 opgevangen in Kamp Westerbork, in tegenstelling tot illegale vluchtelingen.²⁵ Het was de bedoeling dat laatstgenoemden direct werden teruggestuurd naar Duitsland, maar dit was onmogelijk omdat zij daar direct gevaar liepen. Illegale vluchtelingen kwamen daarom terecht in gesloten kampen, zoals de kampen in Hellevoetsluis, Nunspeet en Reuver, die slechts bedoeld waren

²² Ibidem.

²³ Ibidem, 23-25.

²⁴ Ibidem, 125-133.

²⁵ Herman van Rens, *Vervolgd in Limburg: Joden en Sinti in Nederlands-Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Hilversum, 2013), 57.

voor volwassen mannen. Hun vrouw en kinderen waren hier niet welkom. Van Rens concentreert zich op Reuver, het opvangkamp in Limburg, dat in de inleiding al kort genoemd is. Later in deze scriptie wordt hier dieper op ingegaan.²⁶

Kortom, ondanks dat het Joodse vluchtelingenvraagstuk door de overheid met name werd beschouwd als een verantwoordelijkheid voor de Joodse gemeenschappen, waren er ook andere groepen die de taak van opvang op zich namen. Door het werk van Verhey en ook door recente werken van Van Rens en Van Heijst weten we dat onder andere katholieken overgingen op het opvangen van Joodse vluchtelingen. Deze situatie roept enkele vragen op. De centrale onderzoeksvraag van deze scriptie gaat over de opvang van Joden door katholieken: Hoe verliep de opvang van Joodse vluchtelingen in Nederland (1933-1939), die werd georganiseerd door katholieken? Ook worden de motieven onderzocht van katholieken die overgingen op het opvangen van deze vreemdelingen. Een aantal katholieke ministers wilde het vluchtelingenbeleid sterk aanscherpen. Hoe is dit te verklaren?

Om deze vragen te onderzoeken wordt allereerst een context geschetst van het vluchtelingenprobleem in de jaren dertig. Centraal in eerste hoofdstuk staan dus het CBBJ en het CJV. Bovendien wordt ingegaan op de opvang uit een meer onverwachte hoek, die door de katholieken. In het tweede hoofdstuk ligt de nadruk op de verstandhouding tussen katholieken en Joden, om het spanningsveld dat er bestond in de jaren dertig beter te begrijpen. De eerste twee hoofdstukken zullen voornamelijk gebaseerd zijn op vooraanstaande literatuur, onder andere het al besproken werk van De Jong, Moore, Abicht, Blom, Michman en Beem.

In het derde hoofdstuk wordt vervolgens, op basis van de Handelingen der Staten-Generaal, onderzocht hoe het Nederlandse vluchtelingenbeleid eruit zag. Dit beleid is voornamelijk tot stand gekomen door Josef van Schaik en Carel Goseling, ministers van Justitie, die allebei een katholieke achtergrond hadden. Was dit van invloed op hun beslissingen om het vluchtelingenbeleid steeds verder aan te scherpen?

Ten slotte wordt in hoofdstuk vier het opvangkamp in Reuver als casus onderzocht. Op basis van archiefmateriaal van de zusters Dominicanessen van Voorschoten, op wier terrein het Reuverse opvangcentrum was gevestigd, worden er verschillende zaken bekeken. Hoe keken de zusters tegen de vluchtelingen aan? Welke motieven hadden zij voor het opvangen van de vluchtelingen? Waren er spanningen tussen hen en de vluchtelingen, of tussen de vluchtelingen onderling?

²⁶ Ibidem, 58.

Hoofdstuk 1 - Opvang van Joodse vluchtelingen

In 1933 werd Hitler tot rijkskanselier van Duitsland benoemd. Dit had onmiddellijk gevolgen. Het nationaal-socialisme kreeg steeds meer aanhangers en het leven voor Joden in Duitsland werd onmogelijk gemaakt. Enkele duizenden Joodse vluchtelingen kwamen naar Nederland. Hoewel dit in 1933 nog goed mogelijk was – mits de vluchtelingen in bezit waren voldoende bezitsmiddelen – verontrustte dit toen al de Nederlandse regering.²⁷ De opvang van deze vreemdelingen liet de overheid vooral over aan de Joodse gemeenschap in Nederland. We hebben echter al gezien dat ook katholieken de opvang (deels) op zich namen. In dit hoofdstuk komen deze twee vormen van opvang aan de orde: aan de ene kant de opvang van de Joden door de eigen groep, aan de andere kant de opvang door een meer onverwachte groep, de katholieken.

Joodse opvang

In maart 1933 werd het Comité voor Bijzondere Joodse Belangen (CBBJ) opgericht. Dit was geen religieuze, maar een politieke organisatie, waarin verschillende Joodse groepen samenwerkten om een oplossing te zoeken voor twee zaken. Ten eerste moest er een antwoord gezocht worden op de Jodenvervolging in Duitsland, een steeds groter wordend probleem. Het comité was echter niet alleen opgericht uit humanitaire overwegingen. Binnen de Joodse gemeenschap bestond er namelijk, net als bij de regering, angst voor de toenemende vluchtelingenstroom, omdat het de positie van Joden in Nederland zou kunnen aantasten. Dit zou kunnen leiden tot een toename van antisemitisme in Nederland. Het oprichten van een vluchtelingencomité moest hier een oplossing voor bieden. De tweede doelstelling van het comité was dan ook om het vluchtelingenprobleem in Nederland in goede banen te leiden.²⁸

Prof. Dr. David Cohen, hoogleraar oude geschiedenis en lid van de Permanente Commissie van de Nederlandse Joodse (Asjkenazische) Gemeente, was initiatiefnemer van het CBBJ. Hij was hiervoor uitermate geschikt; al vanaf 1902 was hij betrokken bij Joods vluchtelingenwerk. Materiële hulp aan Joodse vluchtelingen uit Oost-Europa was al langer een belangrijk onderdeel van Joods welzijnswerk in Nederland. Dit welzijnswerk had echter

²⁷ Televisieprogramma *Andere Tijden*, NPO, aflevering 'Ongewenste vreemdelingen' (06-10-2015), interview met historicus Jan Brauer.

²⁸ Corrie van Eijl, *Al te goed is buurmans gek: Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940* (Amsterdam, 2005), 174.

twee belangrijke beperkingen. Ten eerste was de hulp voornamelijk gericht op transmigranten, die meestal verder trokken naar Noord-Amerika. Ten tweede werd er in de liefdadigheid onderscheid gemaakt tussen ‘nette’ vluchtelingen en ‘bedelaars en oplichters’, wat de hoeveelheid steun aan de vreemdelingen beïnvloedde.²⁹

Cohen nodigde zijn vriend Abraham Asscher, een erkend wereldlijk leider van de Nederlandse Joden, uit om voorzitter te worden van het CBJB. Zelf werd hij secretaris en tezamen vormden ze het dagelijks bestuur van het CBJB. Ook bracht Cohen andere leden van de Joodse elite in de raad van het CBJB. Al in 1933 organiseerde het CBJB protestbijeenkomsten tegen de Jodenvervolging in Duitsland. De eerste bijeenkomst werd georganiseerd naar aanleiding van de boycot van Joodse winkels in Duitsland. Duizenden mensen kwamen hierop af. De Joden in Nederland en uit Duitsland hadden hoge verwachtingen van het CBJB.³⁰

De belangrijkste activiteiten van het CBJB waren echter niet deze protestbijeenkomsten, maar de opvang van de vluchtelingen. Daartoe werd in april 1933 een subcommissie, genaamd het Comité voor Joodse Vluchtelingen (CJV), opgericht, dat de taak had om alle praktische hulp en opvang rondom Joodse vluchtelingen in Amsterdam te regelen. De belangrijkste zaken die het CJV regelde, handelden over werkvergunningen, uitreisvisa, identiteitspassen en verblijfsvergunningen. Cohen zelf werd voorzitter van deze subcommissie. Het CJV moest het regeringsbeleid volgen. Dit had drie uitgangspunten. Ten eerste moest het aantal vluchtelingen dat naar Nederland kwam zoveel mogelijk beperkt worden. Ook was het noodzakelijk dat zoveel mogelijk vluchtelingen verder migreerden. Als laatste moesten ‘marxistische’ vluchtelingen hoe dan ook geweerd worden.³¹

De vertegenwoordigers van het vluchtelingencomité dienden als gesprekspartners van de regering. Zij hoopten op deze manier het vluchtelingenbeleid gunstig te beïnvloeden.³² Dit bleek in de praktijk echter problematisch. Ondanks de visie van de Nederlandse regering dat particuliere liefdadigheidinstellingen verantwoordelijk zijn voor de vluchtelingen, en niet de staat, bemoeide de regering zich in grote mate met het CJV.³³ Zij wilde het CJV aan banden leggen, omdat ze hierin een potentiële factor zag die het officiële vluchtelingenbeleid kon tegenwerken. Ten eerste eiste de regering van het comité een garantie van een miljoen gulden

²⁹ Moore, *Slachtoffers en overlevenden*, 42-43.

³⁰ Michman, Beem, Michman, *De geschiedenis van de Joodse gemeenschap*, 164-166.

³¹ Van Eijl, *Al te goed is buurmans gek*, 174; De Jong, *Koninkrijk der Nederlanden*, 540.

³² Van Eijl, *Al te goed is buurmans gek*, 174.

³³ Frank de Hoog, ‘Joodse vluchtelingen’, *Holland* 48 (2016), 56-57, alhier 56.

voor de vluchtelingenopvang. Bovendien mocht zij de betalingen en bestedingen van het CJV vastleggen. De overheid weigerde verder om het CJV een adviesfunctie te geven.³⁴

Na verloop van tijd nam het comité zo'n centrale positie in, dat het CBBJ en het CJV in de praktijk synoniemen werden.³⁵ De kleinere vluchtelingencomités in Rotterdam, Den Haag en Enschede verloren grotendeels hun belang. Wel stond het CJV in nauw contact met plaatselijke comités, die het CJV op de hoogte moesten houden van de situatie van vluchtelingen in de provincie. De activiteiten van de organisatie werden uitgebreid naarmate de vluchtelingenstroom groeide. Dit werd echter problematisch; alle opvang moest immers door het comité zelf betaald en geregeld worden. Het CJV was volledig afhankelijk van giften en probeerde daarom telkens meer geld in te zamelen en tegelijkertijd het aantal vluchtelingen terug te dringen; twee principes die in overeenstemming waren met de doelstellingen van de Nederlandse regering.³⁶ Het comité verkeerde dus in een moeilijke positie. Het moest opkomen voor de belangen van Joodse vluchtelingen bij de regering, maar moest ook rekening houden met de angst onder Nederlandse Joden, die vreesden voor een toename van antisemitisme onder het Nederlandse volk als gevolg van de steeds groter wordende vluchtelingenstroom.³⁷

Ondanks de vele beperkingen die het CBBJ werden opgelegd, stond er één plicht centraal in de activiteiten van het comité, namelijk: 'deze rampzaligen redden,' aldus Cohen, die dit schrijft in een inleiding in een bundel van artikelen en brieven over het dagelijks werk van het vluchtelingencomité.³⁸ Tegelijkertijd doet Cohen een oproep om aan geld te komen: 'Tienduizenden guldens heeft ons Comité elke week nodig om aan zijn eerste plicht: voeding en huisvesting, te voldoen. Indien ieder medewerkt om dit bijeen te brengen, is althans dát deel van lijdenden, dat binnen ons onmiddellijk bereik woont, gered.'³⁹ De brieven en artikelen hebben allemaal het lijden van de Joden als onderwerp, en de daadkracht die noodzakelijk is om deze situatie te veranderen.

³⁴ Michman, Beem, Michman, *De geschiedenis van de Joodse gemeenschap*, 167.

³⁵ Ibidem, 153-154.

³⁶ Moore, *Slachtoffers en overlevenden*, 42-43.

³⁷ Dirk Mulder en Ben Prinsen (red.), *Uitgeweken: De voorgeschiedenis van kamp Westerbork*, Historische reeks 1, (Hooghalen, 1989), 43.

³⁸ David Cohen, *Na zes jaar: De arbeid van het Comité voor bijzondere Joodsche belangen* (Amsterdam, 1939), 1.

³⁹ Ibidem, 2.

Categorieën Duitse vluchtelingen

Het CBBJ hield de categorieën aan die door de regering werden gehanteerd voor de uitvoering van het vluchtelingenbeleid, die weer rechtstreeks uit Duitsland waren overgenomen. Een belangrijk onderscheid was die tussen politieke en ‘echte’ vluchtelingen. Het werd vreemdelingen verboden om politiek actief te zijn in Nederland. De regering vreesde namelijk voor een toestroom van politieke vluchtelingen, wat verband hield met een afkeer van linkse politici. Vooral sociaal-democraten en communisten werden gezien als revolutionairen en waren daarom ongewenst in Nederland. Politieke vluchtelingen werden ofwel gevangen genomen, ofwel meteen uitgewezen. Zij werden hoe dan ook behandeld als criminelen. Het CJV vond eveneens dat politieke vluchtelingen ontmoedigd moesten worden om naar Nederland te komen.⁴⁰

Een ander onderscheid bestond binnen de groep Joodse vluchtelingen. Zij werden verdeeld in Duitse Joden en ‘Oost-Joden’. Bij deze laatste groep ging het voornamelijk om Polen en statelozen. De regering vreesde dat hun ‘oosterse’ mentaliteit de Nederlandse samenleving en haar normen en waarden zou aantasten. Deze mensen werden, net als politieke vluchtelingen, zo snel mogelijk uitgewezen.⁴¹

Ten slotte werd er verschil gemaakt tussen ‘legale’ en ‘illegale’ vluchtelingen. Justitie pleitte voor een hardere behandeling van illegale vluchtelingen; zij waren immers onwettig de grens over gekomen. Het ging meestal om vreemdelingen die niet over de noodzakelijke papieren beschikten om Nederland binnen te komen. Veelal werden zij gevangen gezet op het politiebureau of in de later opgerichte kampen, waar zij weinig vrijheid genoten. Het CJV probeerde wel degelijk te bemiddelen bij de vreemdelingenpolitie voor gevangen genomen illegale vluchtelingen. Dit kon er in sommige gevallen toe leiden dat zij werden vrijgelaten of beter werden behandeld. Het CJV was echter niet in de positie om uitzetting naar Duitsland te voorkomen.⁴²

Katholieke opvang

In Duitsland was de assimilatie van Joden vóór de machtsovername van de nationaal-socialisten ver gevorderd. Een aanwijzing hiervoor is het grote aantal Joden dat zich in de loop der tijd had laten dopen. Dit gebeurde echter lang niet altijd uit overtuiging; voor niet-christelijken was het immers moeilijk om een maatschappelijke functie te bekleden in

⁴⁰ Mulder en Prinsen, *Uitgeweken: De voorgeschiedenis van kamp Westerbork*, 45.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, 46.

Duitsland. Met een doopbewijs in handen gingen er meer deuren voor hen open. Voor de nazi's maakte dit echter geen verschil. In de Neurenberger rassenwetten werd gekeken naar het aantal Joodse grootouders dat iemand had, niet naar religieuze achtergrond. Daarom kregen ook gedoopte Joden te maken met discriminerende maatregelen.⁴³

Als vluchtelingen had deze groep het extra moeilijk: vanwege hun overgang naar het christelijke geloof hoefden ze niet te rekenen op hulp van Joodse gemeenschappen, maar het bleek dat ook christenen geen belangstelling voor hen hadden. Zij zagen dit niet als hun taak en vonden de Nederlandse Joden rijk genoeg om de vluchtelingen te helpen. Toch ontstond er een aantal comités dat speciaal voor deze groep werd opgericht, bijvoorbeeld de samenwerking tussen Quakers en Doopsgezinden in 1936, die een eigen, kleine hulporganisatie hadden gevormd. Eveneens in 1936 ontstond het Rooms-Katholieke Comité voor Slachtoffers van Geloofsvervolgung. Aanvankelijk had dit comité maar een klein aantal vluchtelingen op te vangen, maar dit veranderde na een aantal pogroms in Duitsland⁴⁴ Daarom vroeg Cohen Nederlandse protestanten om te helpen bij het opvangen van Joodse christenen. Het Protestants Hulpcomité voor uitgewekenen om Ras of Geloof vloeide hieruit voort.⁴⁵

Ook het andere katholieke vluchtelingencomité, het Rooms-Katholiek Huisvestingscomité (RKHC), bood aanvankelijk slechts hulp aan Joden met een katholieke achtergrond. Het RKCH is opgericht in september 1915 in Den Bosch door dr. Emile Verviers en was voornamelijk actief op het gebied van kinderpulp en noodhulp.⁴⁶ Hulp was eerst alleen gericht op katholieke geloofsgenoten, maar later werden ook niet-katholieken geholpen. Vanaf de jaren twintig stond steeds meer het *Nederlandse* kind centraal in plaats van het *katholieke* kind.⁴⁷

Tijdens de Eerste Wereldoorlog was het doel van het RKHC om Belgische oorlogskinderen die wees waren geworden weg te halen uit vluchtelingenkampen en onderdak te bieden in katholieke gezinnen en tehuizen. Deze religieuze gevoeligheid past goed in de context van de tijd; Nederlandse katholieken waren sterk gericht op hun emancipatie. Tijdens de vluchtelingenstroom van de jaren dertig zien we dezelfde tendens bij Joodse vluchtelingenkinderen die wees waren geworden.⁴⁸

⁴³ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 540.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Dick Houwaart, *Westerbork: Het begon in 1933* (Den Haag, 1983), 16-17.

⁴⁶ Van Heijst, *Gedreven helpers*, 89.

⁴⁷ Ibidem, 90.

⁴⁸ Ibidem, 25.

Opvang van Joodse vluchtelingenkinderen

In 1939 schrijft Cohen in *Na zes jaar: De arbeid van het Comité voor bijzondere Joodsche belangen* over hoe de kwestie van vluchtelingenkinderen in het bijzonder hem aangreep. Hij beschrijft het grote aantal Joodse vluchtelingenkinderen, dat door de verwoesting van kindertehuizen in Duitsland geen andere mogelijkheid had dan te dwalen en op straat terecht kwam. Weer andere kinderen kwamen, aldus Cohen, nooit over de schok heen dat zij hun vader weggevoerd zagen worden. Cohen geeft als voorbeeld het geval van twee kleine jongetjes die hem altijd zijn bijgebleven. Dagenlang hebben zij door de bossen gezworven, alvorens in november 1938 bij de Nederlandse grens gevonden te worden. De Nederlandse grenswachters waren verplicht hen terug te sturen, maar konden dit niet over hun hart verkrijgen. Daarom werd het oordeel van de hoogste regeringsautoriteit in Den Haag gevraagd, en ook deze kon de kinderen niet wegsturen. Zij zijn in Nederland gebleven en troffen een beter lot dan veel andere Joodse kinderen.⁴⁹ Cohen merkt naar aanleiding hiervan op: 'Het lijkt ons zelf soms onbegrijpelijk, dat wij al het leed, dat dagelijks tot ons spreekt, kunnen aanhooren, zonder er zelf bij te gronde te gaan.'⁵⁰

Cohen ging echter niet in op de vraag hoe vluchtelingenkinderen door het CBJB werden opgevangen. Ook de andere artikelen en brieven in de bundel zwijgen hierover. In Cohens voorbeeld wordt bovendien duidelijk dat de kinderen afhankelijk waren van het oordeel van de regering, en het lijkt erop alsof het comité weinig in te brengen had in deze zaak. Het is dus onduidelijk hoe het CBJB vluchtelingenkinderen hielp, vooral zij die wees waren geworden, in tegenstelling tot de opvang van deze groep door katholieken. Voor het RKCK vormden weeskinderen namelijk een speciaal aandachtspunt.

In de jaren dertig bood het RKHC hulp aan half-Joodse en Joodse kinderen. In 1939 vergaderden diverse hulporganisaties over de instroom van vluchtelingen. Hierbij werd afgesproken dat iedere geloofsgroep zoveel mogelijk voor zijn eigen geloofsgenoten zou zorgen. Logischerwijs moesten de Joodse organisaties dus de meeste kinderen opvangen. Katholieke organisaties zouden voor Joden zorgen die half katholiek waren en protestantse organisaties voor hen die half protestants waren. Begin 1939 werd het Nationale Kindercomité opgericht, waarbij werd overeengekomen dat ouderloze kindvluchtelingen zoveel mogelijk naar familie zouden gaan en anders naar kindertehuizen. Joodse

⁴⁹ Cohen, *Na zes jaar: De arbeid van het Comité voor bijzondere Joodsche belangen*, 7.

⁵⁰ Ibidem, 8.

vluchtelingen met een katholieke achtergrond die hun ouders waren verloren, vielen onder de bescherming van het RKHC vielen en werden naar een koloniehuis of internaat gebracht.⁵¹

Het koloniehuis in Eersel, genaamd RK Gezondheidskolonie Sint-Jacobus, eigendom van de Zusters van Liefde van Schijndel, vormt een voorbeeld van opvang van Joodse kindvluchtelingen door katholieken. Dit was het grootste katholieke koloniehuis in Nederland. In Eersel zaten voor de komst van de vluchtelingen vooral zwakke of herstellende kinderen. In de jaren dertig had de directeur van het RKHC, Van Mackelenbergh, in overleg met het Nationaal Kindercomité, bepaald dat de opvang van Joodse vluchtelingen met een deels katholieke achtergrond in Eersel zou plaatsvinden. Het huis beloofde om 40 plaatsen voor zwakzinnige jongens en meisjes te reserveren. In de oorlogsjaren werd zorg voor zwakke kinderen het belangrijkste kenmerk geworden van het RKHC. Vanuit Eersel kwam een aantal kinderen terecht in katholieke pleeggezinnen.⁵²

Dat de opvang die was georganiseerd door katholieken ook tot grote problemen leidde na de oorlog, hebben we al gezien in de inleiding met het werk van Elma Verhey. Veel Joodse weeskinderen bleven na de oorlog nog lange tijd in het huis van hun onderduikgevers. Tussen 1945 en 1949 bestonden er grote conflicten over de Joodse weeskinderen. Deze ontstonden naar aanleiding van vluchtelingenkinderen die na de oorlog in kloosters verborgen zouden zijn, om hen uit handen te houden van hun Joodse ouders. Ongeveer 3500 Joodse kinderen kwamen onder toezicht van de Voogdijcommissie voor Oorlogspleegkinderen (OPK). Bijna 2000 hiervan waren door de oorlog wees geworden.⁵³ De vraag was door wie deze kinderen nu opgevoed moesten worden: de onderduikouders of de biologische ouders. De conflicten bestonden niet alleen tussen deze partijen, maar vooral tussen leden van het voormalige verzet, die tijdens de oorlog hun leven hadden geriskeerd voor de kinderen, en de Joodse gemeenschap. De gemeenschap voelde sterk de drang om geen enkel kind te verliezen, na de dood van 1,6 miljoen Joodse kinderen tijdens de Holocaust. Uiteindelijk werd een compromis gesloten: weeskinderen wier ouders lid waren geweest van een Joods kerkgenootschap, zouden een Joodse opvoeding krijgen.⁵⁴

⁵¹ Van Heijst, *Gedreven Helpers*, 130.

⁵² Van Rens, *Vervolgd in Limburg*, 59; Van Heijst, *Gedreven helpers*, 190-110.

⁵³ Van Rens, *Vervolgd in Limburg*, 329-330.

⁵⁴ Verhey, *Om het Joodse kind*, 16; Van Rens, *Vervolgd in Limburg*, 330.

Hoofdstuk 2 – Nederlands antisemitisme in de jaren dertig

Zoals we in het voorgaande hebben kunnen zien, was niet alleen de Joodse gemeenschap in Nederland verantwoordelijk voor de opvang van de grote vluchtelingenstroom in de jaren dertig, ook katholieken namen deze taak voor een deel op zich. Verrassend, aangezien in deze periode het idee bestond dat elke (geloofs)groep voor zijn eigen leden moest zorgen. Bovendien bestond er onder katholieken een lange traditie van Jodenhaat. In dit hoofdstuk wordt een overzicht van dit katholiek antisemitisme geschetst, dat verschillende vormen aannam: religieus, sociaal-economisch en raciaal.

Antisemitisme in Nederland

In Nederland heeft, zij het in bedekte vormen, altijd antisemitisme bestaan. Dit geldt niet alleen voor Nederland, maar voor heel Europa. Al vanaf het begin van de christelijke jaartelling waren kerkvaders antisemitisch, hoewel dit nog niet zo werd herkend of benoemd.⁵⁵ Religieus antisemitisme was eeuwenlang dus heel normaal. Voor Joden had dit echter grote sociaal-economische gevolgen. Zij kregen de schuld van allerlei onheil en werden uitgesloten van maatschappelijke functies in de samenleving. Het antisemitisme was in Nederland echter anders van aard dan in andere West-Europese landen, zoals Duitsland en Frankrijk. Zo waren er in Nederland vóór de jaren dertig geen politieke partijen met een anti-Joods programma en werden Joden als groep niet aansprakelijk gesteld voor tegenslagen, zoals oorlogen of economische crises.⁵⁶

Bovendien paste het Joodse isolement binnen de verzuilde maatschappij, die zo kenmerkend was voor Nederland in het interbellum. Katholieken, protestanten, socialisten en liberalen waren van elkaar afgeschermd op basis van levensbeschouwing en leefden compleet in hun eigen domein. In tegenstelling tot wat Moore beweerde in *Slachtoffers en overlevenden*, namelijk dat de Joden niet homogeen en niet talrijk genoeg waren om een zuil te vormen, wat leidde tot versplintering van hun gemeenschap, is Michman van mening dat Joden wel degelijk leefden in hun eigen (kleine) zuil. Dit bevorderde paradoxaal genoeg hun assimilatie in de Nederlandse samenleving, aldus Michman. Toch was deze zuil niet

⁵⁵ Marcel Poorthuis en Theo Salemink, *Een donkere spiegel: Nederlandse katholieken over Joden. Tussen antisemitisme en erkenning, 1870-2005* (Nijmegen, 2006), 41-45.

⁵⁶ Michman, Beem, Michman, *De geschiedenis van de Joodse gemeenschap*, 162.

vergelijkbaar met de andere zuilen. Hoewel de Joodse gemeenschap wel een aantal eigen sociale organisaties had, had zij geen eigen politieke beweging of vakbeweging.⁵⁷

De Jong wijst ons erop dat Joden, ondanks hun assimilatie, altijd als ‘anders’ beschouwd bleven worden in de Nederlandse samenleving. Hoewel dit in sommige kringen als positief werd ervaren, namelijk als een verrijking van de samenleving, was dit in veel kringen ook niet het geval. Hier kreeg de houding tegenover Joden een negatiever accent: Joden werden als vreemd, geheimzinnig en onsympathiek ervaren. Antisemitisme was dus wel degelijk aanwezig in de Nederlandse samenleving, maar vaak werd hier geen uiting aan gegeven. De Jong typeert dit als ‘latent antisemitisme’.⁵⁸ Joden zelf beschouwden deze ‘milde’ vorm van antisemitisme niet als gevaarlijk, maar eerder als onaangenaam.

Dat er ook in de Nederlandse politiek antisemitische gedachten bestonden, bewijzen politici Groen van Prinsterer (1801 – 1876), een antirevolutionair die verklaarde de toegang van Joden in de Nederlandse samenleving te betreuren, en Abraham Kuyper (1837-1920), de oprichter van de eerste politieke partij in Nederland, de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), dat gebaseerd was op het protestants gedachtegoed. Verschillende keren uitte Kuyper zich over het ‘Jodenvraagstuk’, maar dergelijke anti-Joodse geschriften waren in de Nederlandse politiek uniek. Kuyper verweet de Joden vooral dat ze zich te veel aanpasten aan ‘gevaarlijke’ maatschappelijke ontwikkelingen, zoals liberalisering en secularisering.⁵⁹ Toch heeft hij zelf altijd ontkend een antisemiet te zijn. Ook historicus Rudolf Dekker wijst ons op de mogelijkheid dat Kuypers antisemitische houding werd ingegeven door politiek opportunisme. Door zijn antisemitisme probeerde Kuyper een aanval te openen op het liberalisme.⁶⁰ Ondanks deze antisemitische uitingen in de politiek, werd de Joodse deelname aan de Nederlandse samenleving in de negentiende eeuw steeds gebruikelijker.⁶¹

Aan het begin van de twintigste eeuw versnelde dit proces, tot de jaren dertig, toen het Duitse antisemitisme, inclusief raciale elementen, zich naar Nederland verspreidde. De identificatie van Joden als ‘anders’ werd opnieuw relevant.

⁵⁷ Michman, Beem, Michman, *De geschiedenis van de Joodse gemeenschap*, 162; Ton H.M. van Schaik, *Vertrouwde Vreemden: Betrekkingen tussen katholieken en Joden in Nederland 1930-1990* (Baarn, 1992), 13-14; Poorthuis en Salemink, *Een donkere spiegel*, 277.

⁵⁸ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden*, 509.

⁵⁹ Tsila Rådecker, “Moses is tot [de] Raad verheven”. De integratie van Amsterdamse, Rotterdamse en Haagse joden in de 19de eeuw’, *Holland* 48 (2016), 23-28, alhier 27.

⁶⁰ J.W. Stutje, ‘Antisemitisme onder Nederlandse socialisten in het *fin de siècle*’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 129 (2014), 4-26, alhier 6.

⁶¹ Rådecker, “Moses is tot [de] Raad verheven”, 27.

De NSB en Zwart Front

Vanaf de jaren dertig ontstonden er ook in Nederland politieke partijen met een duidelijk anti-Joods programma. De eerste was de NSB, in 1933 door Anton Mussert opgericht. Het is echter in de beginjaren nog maar de vraag of deze partij als ‘antisemitisch’ aan te duiden is, aangezien Mussert geïnspireerd was door het Italiaanse fascisme in plaats van het Duits nationaal-socialisme. Het Italiaans fascisme onderscheidt zich van het nationaal-socialisme vanwege het feit dat het minder is gericht op etniciteit en rassensrijd. Mussert was dus geen uitgesproken antisemiet. De rassenleer wees hij af en anti-Joodse artikelen liet hij achterwege in zijn partijprogramma.⁶²

Pas na een paar jaar veranderde de geest van de NSB, onder invloed van de groei van antisemitisme in de rest van Europa en van partijleden die van mening waren dat de omgang van de NSB met het Joodse vraagstuk een goede verhouding met de Duitse partij in de weg stond. In de loop der jaren radicaliseerde de partij steeds verder. Waar de maatregelen eerst beperkt bleven tot een verbod op Joden in partijfuncties, werden er na verloop van tijd steeds meer en felle antisemitische artikelen gepubliceerd. Na de *Anschluss* verhevigde de NSB zijn aanvallen op het Nederlandse vluchtelingenbeleid. In de jaren vóór de Duitse aanval werd de partij kleiner, maar de harde kern die overbleef, werd steeds radicaler en meer antisemitisch.⁶³

De andere partij met een duidelijk antisemitisch programma, Zwart Front, werd in 1934 door Arnold Meijer opgericht. Hoewel Meijer officieel elk soort racisme afwees, was Zwart Front fel antisemitisch. Bovendien duidde de partij zichzelf aan als ‘antikapitalistisch’ en ‘revolutionair’, wat verbonden werd aan antisemitische ideeën. Socialisme, individualisme, kapitalisme, democratie en industrialisatie zouden allemaal samenhangen met verrotting en zedenbederf. Al deze stromingen kwamen voort uit het Jodendom, aldus Meijer.⁶⁴ Hij onderscheidde zich bovendien van andere katholieke fascistten in zijn theorie dat het Joodse vraagstuk niet alleen van raciale aard was, maar ook van theologische aard: ‘De tegenstelling Judaïsme en Christendom ligt vooral hierin, dat de Joden steeds een op het aardsche gerichte wereldoverheersching nastreven; bij de christenen, hoezeer bedorven door den materialistischen wereldgeest, het verlossingsidee behouden is.’⁶⁵

Zwart Front is, in tegenstelling tot de NSB, nooit door het katholieke episcopaat verboden. De politieke partij bleef echter klein en haalde nooit genoeg stemmen voor een

⁶² Michman, Beem, Michman, *De geschiedenis van de Joodse gemeenschap*, 162-163.

⁶³ Ibidem, 163-164.

⁶⁴ Poorthuis en Saleminck, *Een donkere spiegel*, 378.

⁶⁵ Ibidem.

zetel. Belangrijk om op te merken, is echter de aanhang van de partij, die grotendeels gelokaliseerd was in het katholieke zuiden van Nederland.⁶⁶

Antisemitisme onder katholieken

In het katholieke zuiden was antisemitisme een verspreid verschijnsel. De leer van de collectieve schuld, die inhoudt dat het Joodse volk als geheel verantwoordelijk zou zijn voor de kruisiging van Christus, lag ten grondslag aan dit katholiek antisemitisme. Hieraan werd het beeld ontleend van de Jood als vijand van het christendom. Dit idee heeft – tot het Tweede Vaticaanse Concilie – nooit ter discussie gestaan. Hans Blom typeert dit als het eerste type antisemitisme, waarvan de basis dus ligt in christelijke religieuze kringen. Dit type vormde de voedingsbodem voor de andere twee types antisemitisme.⁶⁷

Het tweede type was sociaal-politiek van aard. Hierbij werden Joden beschouwd als een groep met duidelijk onderscheidende, vaak onplezierige, kenmerken. Dit leidde tot allerlei vooroordelen ten opzichte van het Joodse volk. Zo bestond er na de Eerste Wereldoorlog het beeld dat Joden Duitsland een dolk in de rug hadden gestoken. Zij zouden de schuld hebben aan het verliezen van de oorlog. Verder bestonden er beelden van Joden als sluwe, oneerlijke handelaren. Deze vorm van antisemitisme bleef echter incidenteel en leefde niet sterk in het katholieke milieu.⁶⁸

Het derde type is pseudo-wetenschappelijk van aard. In navolging van het sociaal-darwinisme werden Joden onderscheiden van (blanke) West-Europeanen in wetenschappelijke en politieke termen van ras. Dit was het gevolg van de verspreiding van de evolutieleer van Darwin. Men ging denken in termen van *survival of the fittest*. Ook de samenleving zou door dit mechanisme gestuurd worden. De regel van de natuur zou zijn dat de sterken wonnen van de zwakken. Het sterke ras was in dit geval het Arische ras, en het zwakke was het Joodse ras. Hoewel Hitler dit racistische element niet had uitgevonden, was hij vanaf de jaren twintig wel een vurig aanhanger ervan.⁶⁹

Ondanks het beeld van Joden als moordenaars van Christus, stelden de katholieken zich aan het eind van de negentiende eeuw gematigd op tegenover de Joodse minderheid; hun emancipatie was immers zelf ook nog niet voltooid. Toch waren anti-Joodse voorschriften

⁶⁶ Poorthuis en Salemink, *Een donkere spiegel*, 377-380; Michman, Beem, Michman, *De geschiedenis van de Joodse gemeenschap*, 165.

⁶⁷ Blom, 'Dutch Jews, Jewish Dutchmen and Jews in the Netherlands 1870 – 1940', 218-219.

⁶⁸ Poorthuis en Salemink, *Een donkere spiegel*, 55.

⁶⁹ Blom, 'Dutch Jews, Jewish Dutchmen and Jews in the Netherlands 1870 – 1940', 218-219; Van Rens, *Vervolgd in Limburg*, 40-41.

binnen de katholieke kerk geen uitzondering. Zo werd in het Provinciaal Concilie van 1924 een verbod uit 1865 bevestigd, dat verschillende vormen van omgang met Joden verbood. Het was voor niet-Joden niet toegestaan om met Joden te trouwen, christenen mochten niet bij Joden in dienst en ook geen huisgenoten van Joden zijn. Dit werden later de basisregels voor de rassenwetten van Neurenberg.⁷⁰

Naast kerkelijke verboden zijn er andere indicaties voor antisemitisme onder katholieken. In verschillende tijdschriften werd er door enkele jonge katholieke intellectuelen en schrijvers fel uitgehaald naar Joden. Zo richtte Wouter Lutkie, een Nederlandse priester, in 1930 het tijdschrift *Aristo* op. Hierin werden antidemocratische boodschappen verkondigd en het fascisme van Mussolini werd vertaald in het Nederlands. Lutkie was van mening dat het voor Joden onmogelijk was om te assimileren, zij verschilden namelijk te veel van ras en moreel van andere Nederlanders. Om die reden kan een Jood nooit een goede vaderlander zijn, aldus Lutkie.⁷¹

Hoewel het niet blijkt uit bovenstaande uitingen, wees de katholieke hoofdstroom het raciale antisemitisme officieel af, omdat het 'onchristelijk' zou zijn, aangezien in de ogen van christenen alle mensen voor God gelijkwaardig zijn. Racisme is daarom altijd in strijd met de Bijbel. Toch zijn er nog meer uitingen van raciaal antisemitisme te vinden, bijvoorbeeld van de katholieke activist Jac. van Ginneken, die schreef over 'de Joodse volksaard': 'De Joden zijn een fel woestijnvolk, tussen tammer woud- en akkerbouwvolkeren verdwaald, een oosters heet geslacht, een meer subjectief trekkend Semietenvolk onder meer objectief gezeten Indo-Germanen verstrooid.'⁷² Met deze uitspraak baseert Van Ginneken zich op de nieuwe rassenleer. Van Ginneken stond hierin bepaald niet alleen. Aan de Joodse 'rasziel' werden door verschillende katholieke religieuzen kenmerken toegeschreven, die in strijd zouden zijn met christelijke waarden, zoals 'individualistisch' en 'geseculariseerd'.⁷³

Kortom, ondanks de afwijzing van raciaal antisemitisme, waren dergelijke publieke uitingen geen uitzondering. Religieus antisemitisme werd door de Kerk echter niet veroordeeld. Het grootste deel van katholieke antisemitisme bestond dan ook hieruit. Het idee leefde dat er sinds de 'godsmoord' een 'Jodengeest' rondwaarde, die zich had verspreid in de

⁷⁰ Blom, 'Dutch Jews, Jewish Dutchmen and Jews in the Netherlands 1870 – 1940', 286.

⁷¹ Michman, Beem, Michman, *De geschiedenis van de Joodse gemeenschap*, 164; Poorthuis en Salemink, *Een donkere spiegel*, 359-361.

⁷² Poorthuis en Salemink, *Een donkere spiegel*, 206.

⁷³ Ibidem, 310.

moderne wereld en verantwoordelijk zou zijn voor ongoddelijke waarden, zoals ‘hebzucht’ en ‘genotzucht’. Liberalen, socialisten en atheïsten zouden hierdoor al zijn aangetast.⁷⁴

Niettemin bestreed de Kerk in de jaren dertig wel degelijk het nationaal-socialisme, niet om het antisemitisme tegen te gaan, maar het fascisme. Dit werd namelijk gezien als een vorm van ‘nieuw-heidendom’, net als het liberalisme, socialisme en communisme. Deze stromingen werden door katholieken beschouwd als pseudo-religies, met waarden die haaks stonden op die van christenen. In het kader van secularisering moest de ‘goddeloze wereld’ opnieuw christelijk gemaakt worden. Om die reden bestreden veel katholieken de NSB.⁷⁵

⁷⁴ Ibidem, 277-278.

⁷⁵ Ibidem.

Hoofdstuk 3 – Het Nederlands vluchtelingenbeleid

We hebben voor een deel al gezien hoe het Nederlandse vluchtelingenbeleid in de jaren dertig eruit zag. De minister van Justitie speelde een belangrijke rol bij de totstandkoming van dit beleid. In de jaren 1933 tot en met 1939, de periode die belangrijk is voor het vluchtelingenvraagstuk, waren er twee ministers die grote invloed op dit beleid hebben gehad, Josef van Schaik, minister van Justitie in het Kabinet-Colijn II en III, van 1933 tot en met 1937, en Carel Goseling, minister van Justitie in het vierde Kabinet Colijn, van 1937 tot en met 1939. In dit hoofdstuk staan zij centraal.

De Rooms-Katholieke Staatspartij en de Tweede Kamer

Zowel Van Schaik als Goseling was lid van de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP), opgericht in 1926. De partij was bedoeld voor alle katholieken, ongeacht maatschappelijke positie. Deze voorloper van de Katholieke Volkspartij (KVP) stond met zijn dertig procent van de kiezers steeds in het centrum van de macht tijdens het interbellum. De partij stond afwijzend tegenover het fascisme. Bovendien werd in het partijblad *R.K. Staatspartij* de parlementaire democratie verdedigd.⁷⁶

In het onderstaande wordt aan de hand van de Handelingen van de Eerste en Tweede Kamer uit de periode 1932 tot en met 1939 onderzocht of de katholieke achtergrond van Van Schaik en Goseling en hun lidmaatschap van de RKSP zich lieten gelden in het bepalen van het vluchtelingenbeleid in de jaren dertig. We moeten hierbij wel in het achterhoofd houden dat het vluchtelingenbeleid in Nederland versnipperd was. Elk ministerie handelde naargelang zijn eigen belangen. Het Ministerie van Binnenlandse Zaken was verantwoordelijk voor het politieoptreden en de binnenlandse veiligheid. Het Ministerie van Defensie droeg zorg voor internering van vluchtelingen en voor grensbewaking. De Ministeries van Economische Zaken en Sociale Zaken speelden ook een grote rol in het vluchtelingenbeleid, door de veelgehoorde argumenten dat de economische positie in Nederland niet mocht verslechteren door toedoen van de vluchtelingen en dat zij geen concurrentie mochten vormen op de Nederlandse arbeidsmarkt.⁷⁷

⁷⁶ Poorthuis en Saleminck, *Een donkere spiegel*, 289; Job de Ruiter, *Jan Donner jurist. Een biografie* (Amsterdam, 2003), 53-54.

⁷⁷ Mulder en Prinsen, *Uitgeweken*, 41-42.

Toch stonden in het vluchtelingenbeleid de beslissingen van het Ministerie van Justitie altijd centraal en daarom wordt er in het volgende ingegaan op ministers Van Schaik en Goseling.

De eerste Kamervragen

Jan Donner (1891-1981) was afkomstig uit gereformeerde kringen en van antirevolutionaire huize. Tussen 1880 en 1901 was hij antirevolutionair lid van de Tweede Kamer. In 1926 werd hij minister van Justitie. Hij had aanvankelijk nog niet veel met het vluchtelingenprobleem te maken.⁷⁸

In april 1933 werden echter door de communist De Visser de eerste Kamervragen gesteld over de maatregelen tegen het groeiende aantal vluchtelingen uit Duitsland. Een groot deel werd namelijk niet toegelaten vanwege een gebrek aan bestaansmiddelen. De Visser betoogde dat dit in strijd was met het Nederlandse asielrecht. Bovendien werden op deze manier vluchtelingen die over kapitaal beschikten bevoorrecht. Er werd immers verschil gemaakt tussen bezittende en bezitloze Joden. De vraag van De Visser was of er zo snel mogelijk een einde gemaakt kon worden aan deze klassenbevoorzichting. Minister Donner antwoordde echter dat afwijzing van vluchtelingen op grond van onvoldoende middelen zeer sporadisch is voorgekomen, en niet vaker dan voorheen. Ook op een andere vraag, afkomstig van de sociaaldemocraat Van den Bergh, over onderzoeken van de bagage van binnenkomende Duitse vluchtelingen, die verricht zouden zijn door een lid van de NSDAP (afdeling Nederland) op het Centraal Station van Amsterdam, wordt door Donner ontkennend beantwoord.⁷⁹

Na de interpellatie van de socialist Oudegeest op 6 april 1933, die zijn zorgen uitlette over de controle van vluchtelingen aan de grens en zich afvroeg hoe Nederland zich moest opstellen tegenover Duits-Joodse vluchtelingen, werd het beleid dat Donner voorstond duidelijk.⁸⁰ Het was het begin van het politieke debat over de situatie van de Joodse vluchtelingen. Oudegeest vroeg, net als De Visser, vooral aandacht voor vluchtelingen die niet konden voldoen aan de bepalingen van de Vreemdelingenwet, die bepaalde dat alleen vluchtelingen die beschikten over voldoende bestaansmiddelen, de grens over mochten.⁸¹ Donner antwoordde dat hij uitging van het principe dat het verlenen van asiel alleen gebeurde

⁷⁸ G.A.M. Bekelaar, 'Donner, Jan (1891-1981)', *Huygens ING* <<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn3/donner>> [geraadpleegd op 11-04-2016].

⁷⁹ Aanhangsel Tweede Kamer, 1932-1933, nummer 223, 199.

⁸⁰ Houwaart, *Westerbork*, 8; Van Eijl, *Al te goed is buurmans gek*, 171.

⁸¹ Moore, *Refugees from Nazi Germany in the Netherlands 1933-1940*, 55-59.

als de vluchteling in kwestie in levensgevaar verkeerde. Volgens Donner was de situatie (nog) niet zodanig, dat het onmenselijk was om vreemdelingen terug te sturen naar Duitsland. Ook vond de minister het wenselijk dat bepaalde groepen vluchtelingen hun heil in andere landen zochten: 'Is er bijvoorbeeld niet veel voor te zeggen, dat de Polen naar hun eigen land uitwijken? En voor zoover onder de uitwijkenden zich personen met communistische gevoelens bevinden, aan wie op dien grond hier geen toelating pleegt te worden gegeven, is voor dezen niet de weg naar Rusland meer aangewezen dan naar Nederland?'⁸²

Dit was de lijn van de regering, waarbij het volgens Donner van het grootste belang was dat de komst van de vele vluchtelingen niet nadelig uitpakte voor de arbeidsmarkt in Nederland. De grens bleef weliswaar open, maar de vreemdelingen mochten slechts tijdelijk blijven en hun onderhoudskosten mochten niet neerkomen op de regering.⁸³

Josef van Schaik

Een jaar later zijn de zorgen rondom de vluchtelingen toegenomen. Sommige Kamerleden beweerden dat de aanwezigheid van de grote groep Joodse vreemdelingen een ernstig probleem was geworden. Josef van Schaik (1882-1962) was op dat moment minister van Justitie in het Kabinet-Colijn II. Hij begon in 1917 als Kamerlid van de RKSP, waar hij behoorde tot de progressieve vleugel van de katholieke fractie. In 1929 werd hij tot Kamervoorzitter gekozen, maar onderbrak dit in 1933 voor zijn ministerschap. In deze hoedanigheid kreeg hij te maken met de problemen rondom de instroom van Duitse vluchtelingen. Hem is vaak verweten een te restrictief vluchtelingenbeleid te voeren, waarbij hij de werkloosheid in het land als belangrijkste argument aanvoerde.⁸⁴

In het regeringsbeleid waren in 1933-1934 enkele nieuwe regelingen tot stand gekomen. Zo mochten de vluchtelingen onder geen beding plekken van Nederlanders innemen op de arbeidsmarkt en was het de bedoeling om de stroom vluchtelingen evenredig te verdelen over een aantal Europese landen.⁸⁵ De regeling rondom de paspoorten bleef geldig; vluchtelingen zonder geldige papieren werd nog steeds de toegang tot Nederland ontzegd, tot groot ongenoegen van meerdere Kamerleden. Zo wezen de sociaal-democraat Vliegen en de revolutionair-socialist Sneevliet de Kamer erop dat vluchtelingen overal werden weggestuurd, omdat ze simpelweg niet over de juiste papieren beschikten. Veel

⁸² Handelingen Eerste Kamer, 1932-1933, 06-04-1933, 534-537.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ J. Bosmans, 'Schaik, Josephus Robertus Hendricus van (1882-1962)', *Huygens ING* <<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/schaik>> [geraadpleegd op 11-04-2016].

⁸⁵ Kamerstuknummer Tweede Kamer, 1933-1933, Kamerstuknummer 2 III, ondernummer 9, 71.

uitgewekenen konden Duitsland echter niet verlaten met de nodige papieren door de omstandigheden in het land.⁸⁶

Er waren daarentegen ook Kamerleden die van mening waren dat Nederland niet meer steun moest geven aan vluchtelingen; het land zat immers zelf al in een moeilijke economische positie. Een ander veelgehoord argument is dat er samen met de vluchtelingen ook revolutionaire elementen Nederland binnen zouden komen. Hierbij werd verwezen naar de komst van politieke vluchtelingen, wat door vrijwel iedereen ongewenst werd geacht. ‘Gisteren nog kon men in de courant lezen, dat een van deze heeren gearresteerd is wegens belediging van een buitenlandsch Staatshoofd. In plaats van rustige burgers te zijn, schijnen zij er behagen in te scheppen onrust in het land te verwekken en vooral tegen Duitschland te agiteren,’ aldus Briët van de ARP, een Kamerlid dat zijn zorgen over deze kwestie uitte.⁸⁷ In 1934 verscheen een circulaire van de hand van Van Schaik, waarin was bepaald dat alle Oost-Joodse en politieke vluchtelingen uitgewezen zouden worden, behalve wanneer in hun land van herkomst onmiddellijk lijfsgevaar dreigde. Ook werd bepaald dat het vertrek van alle andere vluchtelingen zoveel mogelijk bevorderd moest worden.⁸⁸

De Nederlandse regering heeft pogingen gedaan om tot een internationaal vluchtelingenbeleid te komen. Minister van Buitenlandse Zaken op dat moment, Andries de Graeff, een liberaal, nam het initiatief tot organisatie van de hulp aan Joodse vluchtelingen uit Duitsland en legde het probleem neer bij de Volkenbond in Genève. In de Tweede Kamer kreeg hij hier kritiek op, omdat enkele Kamerleden van mening waren dat dit niet de taak was van Nederland, maar van Frankrijk, dat meer vluchtelingen opnam. De zaak kon beter aan de grote mogendheden worden overgelaten. Met name de conservatief De Savornin Lohman uitte bezwaren. ‘Wat heeft het voor nut om Duitsland zo te ontstemmen?’⁸⁹ Andere Kamerleden prezen de minister juist, omdat zij de hulp aan vluchtelingen als een plicht van menselijkheid zagen.⁹⁰ De pogingen om tot een internationaal vluchtelingenbeleid te komen leken echter bij voorbaat gedoemd te mislukken, onder andere door de economische crisis, het protectionisme waar in de jaren dertig veel belang aan werd gehecht en het opkomende nationalisme.⁹¹

⁸⁶ Handelingen Tweede Kamer, 1933-1934, 15-11-1933, 387.

⁸⁷ Handelingen Eerste Kamer, 1933-1934, 15-02-1934, 271.

⁸⁸ Mulder en Prinsen, *Uitgeweken*, 47.

⁸⁹ Pieter Oud, *Het Jongste Verleden. Parlementaire geschiedenis van Nederland, 1918-1940, deel V, 1933-1937* (Assen, 1968), 337-338.

⁹⁰ Handelingen Eerste Kamer, 1933-1934, 15-02-1934, 272-273.

⁹¹ Mulder en Prinsen, *Uitgeweken*, 44.

Het internationale beleid kwam dus moeilijk tot stand en Nederland ging over tot een meer centrale opvang in eigen land. Enkele Kamerleden vreesden begin 1934 voor de gevolgen van de toezegging, gedaan door de regering aan het comité voor de Joodse Vluchtelingen, om de Wieringermeerpolder in te richten met leerdorpen voor 250 tot 300 vreemdelingen. Dit werd volledig bekostigd door de Nederlandse Joodse gemeenschap. Joodse vluchtelingen zouden in het Joodse werkdorp worden opgeleid tot land- en tuinbouwers.⁹² Van Schaik moest de Kamer beloven dat de vervaardigde producten niet op de Nederlandse markt terecht zouden komen en dat de opgeleide werkkrachten niet permanent in het land mochten blijven. Toch bleven er bezwaren. Verschillende Kamerleden vreesden namelijk dat de nederzettingen te groot zouden worden en dat de werknemers de Nederlanders in handel en industrie zouden verdringen.⁹³

In 1935 werden de gevolgen van het verscherpte vluchtelingenbeleid steeds duidelijker. De communist Wijnkoop klaagde over het ‘zeer willekeurige optreden’ van de regering in het uitzetten van vluchtelingen. Hij vond het volkomen in strijd met het asielrecht dat uitgewekenen werden teruggestuurd. Verder was hij het niet eens met de regeling dat vluchtelingen niet mochten werken en geen opleiding mochten volgen. Hij concludeerde dat het asielrecht in Nederland formeel niet bestond.⁹⁴

Van Schaik verdedigde zijn vluchtelingenbeleid met een aantal argumenten. Ten eerste betoogde hij dat er geen alternatief mogelijk was door de grote stroom vluchtelingen, die nog steeds verder doorgroeide. Bovendien was het aantal uitgaande vreemdelingen erg laag. Verder zei Van Schaik in te spelen op klachten die de regering ontving uit het bedrijfsleven; de Nederlandse arbeidsgelegenheid mocht onder geen beding lijden onder de vluchtelingenstroom. Daarom was het in zijn ogen noodzakelijk dat het toezicht op vluchtelingen strenger werd. De regering moest in de allereerste plaats rekening houden met de belangen van het eigen land en bevolking.

Ook Van Schaik wees verder op een veelgehoord argument: onder de vluchtelingen zouden veel communisten schuilgaan, die volgens hem alleen Nederland binnen wilden komen om illegaal samen te werken en samen te spannen tegen de Nederlandse staat. Zij vormden daarom een gevaar voor de openbare orde en veiligheid. Ook bepaalde huiszoeken die zijn verricht door de politie, en de daarmee verband houdende uitzetting

⁹² Kamerstuknummer Eerste Kamer, 1933-1934, Kamerstuknummer 2F, ondernummer 2, 3-4; Bernadette van Woerkom, ‘Het Joodse werkdorp Nieuwesluis in de Wieringermeerpolder 1934-1941’, *Holland* 48 (2016), 49-54, alhier 52.

⁹³ Kamerstuknummer Eerste Kamer, 1933-1934, Kamerstuknummer 2F, ondernummer 2.

⁹⁴ Handelingen Eerste Kamer 1933-1934, 15-02-1934, 272-273.

van Duitse vluchtelingen over de Belgische grens, verdedigde Van Schaik op deze manier. ‘Bij het verhoor van de betrokkenen is wel bevestigd – ik heb het straks in andere bewoordingen al gezegd – dat men, behoudend misschien eenige uitzonderingen, niet te doen had met vreemdelingen, die hier woonden, maar met personen, die in ons land gekomen waren voor bepaalde politieke doeleinden.’⁹⁵

Hij rechtvaardigde bovendien het isolement waar vluchtelingen steeds meer in moesten verkeren; dit vormde in zijn ogen een effectief afschrikmiddel tegen nieuwe inkomende vreemdelingen. Als laatste werd het vluchtelingen door het strenge beleid onmogelijk gemaakt om ongewenste praktijken te begaan, waar Van Schaik weer doelde op communisten.⁹⁶

Kortom, Van Schaik rechtvaardigde het Nederlandse vluchtelingenbeleid met verschillende soorten argumenten, maar vooral met economische en politieke. De regering moest het landsbelang voorop zetten. Naarmate het belang van het land dat eiste, konden aan het asielrecht grotere of kleinere uitbreidingen worden gegeven.⁹⁷

Carel Goseling

Carolus Maria Joannes Franciscus Goseling (1891-1941) werd in 1929 benoemd tot lid van de Tweede Kamer. Van 1930 tot 1937 trad hij op als voorzitter van de fractie van de Rooms-Katholieke Staatspartij. In 1937 nam hij zitting als minister van Justitie in het vierde kabinet Colijn. Goseling kwam bekend te staan als vernieuwer van het beleid van zijn partij. Hij maakte een aantal reorganisaties mogelijk; de katholieke partij moest teruggaan naar haar eigen beginselen. Net als Van Schaik voerde Goseling een restrictief vreemdelingenbeleid, waar hij veel kritiek op kreeg.⁹⁸ Tegenwoordig wordt hij in de literatuur beschouwd als een katholiek met harde opvattingen. Onder zijn ministerschap is een duidelijke verscherping van het beleid te merken. Dit komt niet alleen door de toegenomen vluchtelingenstroom, maar ook door de daadkrachtige beslissingen van Goseling. In de jaren van zijn ministerschap was de context in Nederland veranderd. Door het afzwakken van de crisis verdween het economisch argument naar de achtergrond. Er werd daarentegen meer belang gehecht aan de bescherming van nationale veiligheid en openbare orde.⁹⁹

⁹⁵ Handelingen Tweede Kamer, 1934-1935, 01-03-1935, 1584.

⁹⁶ Ibidem, 1577-1585.

⁹⁷ Ibidem, 1585.

⁹⁸ J.H. Roes, ‘Goseling, Carolus Maria Joannes Franciscus (1891-1941)’, *Huyens ING*

<<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/goseling>> [geraadpleegd op 12-04-2016].

⁹⁹ Prinsen en Mulder, *Uitgeweken*, 47.

Verschillende Kamerleden gaven onder Goselings ministerschap te kennen dat het asielrecht in Nederland te gebrekkig was. Mevrouw Bakker-Nort, van de vrijzinnig-democraten, betoogde in 1937 dat de toestanden waarin vreemdelingen verkeerden in strijd waren met alle normen van menselijkheid en recht. De toelatingseisen waren te willekeurig en vluchtelingen werden behandeld als criminelen. Illegale vluchtelingen werden op politiebureaus gevangen genomen, met slechte hygiënische omstandigheden en beperkte mogelijkheden voor hulp van een rechtskundige. Haar grootste kritiekpunt was echter de hardheid die gepaard ging bij uitzettingen over de grens.¹⁰⁰

Goseling was het hier niet mee eens. Volgens hem bestonden er bij het overgrote deel van de vluchtelingen geen moeilijkheden. Pas als er vermoedens bestonden omtrent het gevaar van politieke vluchtelingen, ontstonden er vervelende situaties. Goseling was, net als Van Schaik, van mening dat er misbruik werd gemaakt van de term ‘asielrecht’. ‘Er worden de kromste begrippen aan verbonden.’¹⁰¹

Goseling benadrukte verder dat Nederland slechts moest fungeren als een doortrekland, en niet als vestigingsland. Nederland als klein en dichtbevolkt land kon immers niet anders dan vluchtelingen slechts tijdelijk onderdak te bieden. Op deze manier zouden de rechtmatige belangen van eigen volk niet in gevaar komen. Ook beweerde Goseling dat vluchtelingen wel degelijk rechtskundige bijstand kregen en dat de uitzettingen niet hardhandig verliepen: ‘De geachte afgevaardigden verlangen en de Kamer van de Regeering verlangen terecht dat niet noodeloos leed worde gedaan en dat, wanneer het aanbrengen van leed onvermijdelijk is, dit niet geschiedt met grootere strengheid dan nodig is.’¹⁰²

Niettemin drongen verschillende oppositiepartijen aan op herziening van het vreemdelingenrecht. Weliswaar zagen de Kamerleden in dat de regering het land moest behoeden voor een overstroming van vreemdelingen, maar in hun ogen was het belangrijker om rekening te houden met ‘het droevige lot van de politieke vluchtelingen’. Een veelgehoord argument was bovendien dat Nederland recht moest doen aan zijn traditie van gastvrijheid en verdraagzaamheid.¹⁰³ De willekeur die gepaard ging met het vluchtelingenbeleid rechtvaardigde Goseling met het argument dat er geen vaste normen gegeven konden worden,

¹⁰⁰ Handelingen Tweede Kamer, 1937-1938, 23-11-1937, 331; Handelingen Tweede Kamer, 1937-1938, 19-11-1937, 306.

¹⁰¹ Handelingen Tweede Kamer, 1937-1938, 24-11-1937, 373.

¹⁰² Ibidem, p. 375.

¹⁰³ Kamerstuk Eerste Kamer, 1937-1938, Kamerstuknummer 2 IV, ondernummer 2, 8.

omdat de omstandigheden te uiteenlopend waren en de toekomst te onzeker was. Dit was voor hem een belangrijke reden om de positie van vreemdelingen niet opnieuw te regelen.¹⁰⁴

Al vanaf het begin van het vluchtelingenprobleem hoopte Nederland dat de meeste Joodse vluchtelingen uiteindelijk door zouden trekken naar andere landen en dat het Duitse regime zich zou stabiliseren, waardoor het aantal vluchtelingen zou afnemen. Dit bleek echter ijdele hoop. Vanaf de tweede helft van 1937 zagen Joden zich steeds meer genoodzaakt weg te gaan uit Duitsland. Goseling vreesde voor de gevolgen. Er werden zelfs al plannen gemaakt voor een hermetische sluiting van de Duits-Nederlandse grens. Deze besluitvorming versnelde na de *Anschluss* van Oostenrijk, uit angst voor Oostenrijkse Joden die naar Nederland zouden vluchten.¹⁰⁵ Op 7 mei 1938 vaardigde Goseling een circulaire uit aan de grenspolitie waarin werd bepaald '[...] dat binnenkomst hier te lande van verdere vluchtelingen, onverschillig van welke nationaliteit, niet meer kan worden toegestaan.'¹⁰⁶ Voortaan werd elke vluchteling beschouwd als een ongewenst element en moest daarom aan de grens geweerd worden. Voor slechts een kleine groep werd een uitzondering gemaakt: ouderen die hun kinderen wilden bezoeken en een klein aantal kinderen in nood. Ook vreemdelingen die bij uitwijzing in levensgevaar verkeerden, mochten blijven. Dit was echter nauwelijks aan te tonen.¹⁰⁷

De nota leidde tot veel verontwaardiging bij de oppositiepartijen en over de circulaire vond een uitgebreid Kamerdebat plaats. Goseling vond voornamelijk steun bij afgevaardigden van de NSB. In zijn ogen was een volledige sluiting van de grens een betere oplossing dan een vrije toelating voor vluchtelingen, omdat veel vreemdelingen in Nederland door een tekort aan middelen niet geholpen konden worden. Onder druk van de publieke opinie werd het aantal inreisvergunningen verhoogd, maar het beleid werd niet milder. Er werd hard opgetreden tegen illegale vluchtelingen aan de grens.¹⁰⁸ Het strengere beleid werd goedgekeurd door premier Colijn en de ministers van Buitenlandse Zaken, Economische Zaken en Financiën.

In de media kwam er kritiek op Goseling. Zo publiceerde historicus Pieter Geyl in *De Groene Amsterdammer* een betoog waarin hij wees op de vele voordelen die vluchtelingen Nederland in de geschiedenis hebben geboden. Goseling legde alle kritiek echter naast zich

¹⁰⁴ Ibidem, 368-385.

¹⁰⁵ Michman, Beem, Michman, *Geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Nederland*, 166-167; De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 528.

¹⁰⁶ Kamerstuk Eerste Kamer, 1937-1938, Kamerstuknummer 2 IV, ondernummer 2, 8.

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 528.

neer. Ondanks het grote debat over het strengere beleid, waarbij vooral liberalen, vrijzinnig-democraten en communisten aan het woord kwamen, werd er geen motie ingediend en hoefde de minister de wetgeving niet te wijzigen.¹⁰⁹ Net als Goseling verdedigde ook Colijn het beleid. Hij vergeleek Nederland met Engeland, een land dat immers ook een traditie had van vrijgevigheid in asielrecht, aldus Colijn. Nederland had echter veel meer vluchtelingen opgenomen dan Engeland.¹¹⁰

Na de *Kristallnacht* in november 1938 namen de zorgen over de grotere stroom vluchtelingen toe. In een radioboodschap verkondigde premier Colijn: ‘Er komen er wel meer en niemand kan zeggen wat ons op dat gebied nog te wachten staat.’¹¹¹ Goseling zond een instructie naar de grensbewaking, waarin stond dat de grens met Duitsland gesloten moest blijven voor vluchtelingen, ondanks dat Joodse vreemdelingen nu meer dan ooit toegang wensten in Nederland. Wel werd er noodhulp geboden, vooral voor groepen kinderen.¹¹²

Er werden nog meer veranderingen aangebracht in het vluchtelingenbeleid. Het onderscheid tussen de verschillende soorten vluchtelingen verdween, terwijl het verschil tussen legale en illegale vluchtelingen juist werd aangescherpt. Naar aanleiding van deze verscherping werd besloten om een centraal opvangkamp op te richten op een verlaten terrein in de buurt van Westerbork, dat alleen bestemd was voor legale vluchtelingen.¹¹³ Het CJV moest de kosten voor het kamp betalen en het kamp werd gebouwd door de Joodse vreemdelingen zelf.¹¹⁴ Hoewel veel leden van het CJV het niet mee eens waren met het feit dat vluchtelingen werden opgesloten op één plek, voelde het voor Cohen en Asscher alsof ze niet anders konden dan meegaan met deze beslissing van de overheid; dit was immers de enige manier waarop de regering zou toestaan dat vluchtelingen in Nederland bleven.¹¹⁵

In de Tweede Kamer werd hevig gedebatteerd over de vraag of een centraal opvangkamp de beste oplossing was voor het vluchtelingenprobleem. De regering kreeg veel kritiek op de internering van vluchtelingen. Verschillende Kamerleden vonden het een overdreven beperking van bewegingsvrijheid. Als argumenten tegen het kamp werden verder genoemd dat het inhumaan was om vluchtelingen op te sluiten in een kamp, na alle ellende die ze al hadden meegemaakt. De omstandigheden in Westerbork bleken bovendien zeer slecht te zijn. De vluchtelingen kregen weinig bewegingsruimte en hun post werd geopend.

¹⁰⁹ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 530.

¹¹⁰ Handelingen Tweede Kamer, 1938-1939, 02-12-1938, 716-720.

¹¹¹ Televisieprogramma *Andere Tijden*, NPO, aflevering ‘Ongewenste vreemdelingen’ (06-10-2015).

¹¹² Prinsen en Mulder, *Uitgeweken*, 50-52.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Televisieprogramma *Andere Tijden*, NPO, aflevering ‘Ongewenste vreemdelingen’ (06-10-2015).

¹¹⁵ Michman, Beem, Michman, *Geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Nederland*, 167.

Het ergste was echter dat het verblijf uitzichtloos was; de vluchtelingen kregen geen informatie over de tijdsduur die ze hier moesten doorbrengen. De 750 vluchtelingen in Westerbork waren zwaar teleurgesteld, niet alleen over de Nederlandse regering, maar ook over het CJV, waar zij telkens in contact mee stonden.¹¹⁶

Enkele Kamerleden, waaronder de heer Donker en Bierema, respectievelijk een liberaal en een sociaal-democraat, dachten dat de regering het kamp alleen had opgericht, omdat het diende als afschrikmiddel voor nieuwe vluchtelingen. Hieruit zou blijken dat de regering kamp Westerbork zag als een soort straf voor vluchtelingen of als een pressiemiddel zodat zij snel verder gingen migreren. Integratie in de Nederlandse volksgemeenschap was een beter alternatief, aldus deze Kamerleden, met name voor kinderen, die het beste in gezinnen ondergebracht konden worden.¹¹⁷

Minister Goseling was, ondanks alle bezwaren, een groot voorstander van één centraal kamp. Al voordat de vluchtelingen de Nederlandse grens over waren gegaan, werden zij gewaarschuwd dat ze hierin terecht zouden komen. Zij wisten dus waar zij aan begonnen, aldus Goseling. De heren Donker en Bierema antwoordden hierop dat de vreemdelingen zich in zó'n uitzichtloze situatie bevonden, dat zij op elke voorwaarde waren ingegaan. Volgens Goseling was een centraal kamp echter de enige mogelijke oplossing voor het vluchtelingenprobleem. Hij betoogde verder dat de omstandigheden niet onmenselijk waren. Hij beweerde dat hij persoonlijk iedere week rapporten kreeg en bezoeken bracht aan Westerbork om hierop toe te zien.¹¹⁸

We hebben dus gezien dat twee ministers van Justitie, die allebei lid waren van de RKSP, een restrictief toelatingsbeleid voerden in de jaren dertig. De vraag is of dit beleid werd beïnvloed door hun katholieke geloof en hun eventuele anti-Joodse sentimenten. In de Handelingen zijn hier geen aanwijzingen voor te vinden. Hier zijn verschillende argumenten voor aan te voeren. Ten eerste was ook Jan Donner, die lid was van de ARP en dus geen katholieke achtergrond had, van mening dat vluchtelingen alleen in Nederland toegelaten moesten worden als zij in levensgevaar verkeerden. Bovendien spraken de ministers van Justitie in geen van hun betogen gevoelens van antisemitisme uit; er worden geen religieuze argumenten aangevoerd. Ook wilde Goseling in het vluchtelingendebat geen onderscheid maken in ras.¹¹⁹ Twee bezwaren tegen een te grote vluchtenstroom voeren de boventoon: de vreemdelingen konden Nederlanders op de toch al krappe arbeidsmarkt verdringen en onder

¹¹⁶ Michman, Beem, Michman, *Geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Nederland*, 167-168.

¹¹⁷ Handelingen Tweede Kamer, 1938-1939, 12-05-1939, 1868-1870.

¹¹⁸ Ibidem, 1866-1886.

¹¹⁹ Poorthuis en Salemink, *Een donkere spiegel*, 300.

de stroom vluchtelingen zouden revolutionaire (communistische) elementen voorkomen. Het lijkt er dus eerder op alsof de ministers simpelweg vreesden dat de belangen van het eigen volk in gevaar kwamen en dit wilden voorkomen door middel van een streng toelatingsbeleid.

Hoofdstuk 4 - Het opvangkamp in Reuver

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien hoe het vluchtelingenbeleid jaren dertig eruitzag. Voor een groot deel werd dit beleid beïnvloed door de (katholieke) ministers van Justitie, Van Schaik en Goseling. Verder is de discussie die er bestond over het onderscheid tussen ‘illegale’ en ‘legale’ vluchtelingen geschetst, en de consequenties die dat had voor de opvang en behandeling van de vreemdelingen. In dit hoofdstuk komt Reuver aan bod, het opvangkamp in Limburg, waar we het in de inleiding al over gehad hebben. In het klooster te Reuver kwamen de illegale vluchtelingen terecht. Hoe werd er door de zusters met hen omgegaan? Waren er spanningen, en zo ja, hoe werden die opgelost?

Het Heilig-Hartklooster van de Zusters Dominicanessen

De congregatie van de Dominicanessen van de Heilige Catharina van Siëna in Voorschoten werd opgericht op 24 mei 1841 in Rotterdam. Grondleggers van de orde zijn de zusters Catherina en Columba Pinkers. Zuster Catharina zelf was de eerste overste van de congregatie. Het belangrijkste doel van de twee zusters was om te zorgen voor armlastige kinderen. Behalve kinderopvang had de congregatie meer taken, onder andere onderwijs, bejaardenzorg, wijkverpleging en maatschappelijk en pastoraal werk. Verder was ook missiewerk en ontwikkelingswerk aan de orde van de dag. In 1932 had de congregatie 25 huizen, waarvan de meeste gevestigd waren in Noord- en Zuid-Holland.¹²⁰

Het onderwijs werd door de zusters beschouwd als één van de belangrijkste taken. Dit kwam door het feit dat het onderwijs in Nederland sinds de schoolwet van 1857 neutraal was. De bisschoppen vonden neutraal onderwijs echter ongeschikt voor een katholiek kind. Zij verplichtten katholieke gezinnen om hun kinderen katholiek onderwijs te laten geven. Voor de zusters was dit een belangrijke stimulans om eigen scholen te stichten.¹²¹

Ook het Heilig-Hartklooster in Reuver werd opgericht met het doel om katholiek onderwijs aan meisjes te geven. In 1891 werd het opgericht door Pastoor K. Wolters, die een groep gebouwen kocht rondom het terrein van de kerk in Reuver, deze sloopte en een klooster liet bouwen voor de Dominicanessen van de H. Catharina van Siëna te Voorschoten. Wolters

¹²⁰ Huygens ING, ‘Repertorium van Nederlandse zendings- en missie-archieven 1800-1960’ <<http://resources.huygens.knaw.nl/zendingoverzeesekerken/RepertoriumVanNederlandseZendings-EnMissie-archieven1800-1960/gids/organisatie/1614230205>> [geraadpleegd op 21-03-2016].

¹²¹ *Geschiedenis van de congregatie van de H. Catharina van Siëna. Zusters Dominicanessen van Voorschoten, 1841-1980* (Voorschoten: Congregatie van de H. Catharina van Siëna Zusters Dominicanessen van Voorschoten, 1984-1993), 20-22.

vroeg zuster Catherina om zusters die bereid waren om onderwijs te geven in Reuver. Verder gingen zij hier ‘de heilige armoede beoefenen’.¹²² De zusters begonnen dus in armoede, maar heel Reuver droeg bij aan de bekostiging van het klooster. Het onderwijs kwam hier dan ook aan het eind van de negentiende eeuw tot bloei, met de bouw van een kweekschool, een meisjesschool en later een ULO-school.¹²³ Deze scholen waren erg succesvol. Maar liefst 83 leerlingen, allemaal meisjes, bezochten de net geopende dagschool, terwijl de parochie Reuver destijds niet meer dan 900 inwoners telde.¹²⁴

Ook de kinderopvang bleef voor de zusters hoog op de agenda staan. In 1935 kwamen er 25 Rotterdamse weeskinderen op bezoek in Reuver. Zij maakten een uitstapje naar Zuid-Limburg en zouden in het klooster van Reuver overnachten. Daar werd er goed voor ze gezorgd. In de refter kregen ze een diner en op de slaapzalen konden ze uitrusten.¹²⁵

In de jaren voor de oorlog werkten de zusters door alsof er niks aan de hand was en er geen oorlog dreigde. Er waren natuurlijk wel spanningen in het klooster door de wereldgebeurtenissen, ‘maar het gebed en het vertrouwen op God gaven rust en sterkte,’ aldus de zusters.¹²⁶ In het klooster in Reuver was er nog meer reden voor spanning: hier werden immers meer dan 100 Joodse vreemdelingen ondergebracht. Konden de zusters ook onder deze bijzondere omstandigheden de rust bewaren?

Joodse vluchtelingen komen naar Reuver

Door een verlaging van de openbare uitgaven voor het onderwijs in 1936, achtte de regering het noodzakelijk om het aantal kweekscholen te verminderen. Tot grote verbazing van de zusters werd per 1 september 1936 de subsidie ingetrokken, ondanks de doorgaande groei van de Reuverse kweekschool.¹²⁷ Als gevolg hiervan verdween de kweekschool, waardoor er nu lokalen leeg stonden.¹²⁸ Aanvankelijk was het de bedoeling dat deze werden gebruikt voor een cursus ‘dienstboden opleiding’. Eind juni 1938 werden het Ministerie van Sociale Zaken en priorin Adeltruda Morh het eens: het internaat voor de dienstboden opleiding zou in Reuver gelokaliseerd worden.¹²⁹ Door moeilijkheden aan de kant van beide partijen, werd

¹²² *Verslag over het honderdjarig bestaan van het Heilig Hartklooster te Reuver, 1991 (1 omslag), Uittreksels uit de Kroniek van het H. Hartklooster te Reuver, St. Agatha, Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, Archiefinventaris Dominicanessen H. Catharina van Siëna (Voorschoten), 432.*

¹²³ *Geschiedenis van de congregatie van de H. Catharina van Siëna, 32.*

¹²⁴ *Verslag over het honderdjarig bestaan van het Heilig Hartklooster te Reuver.*

¹²⁵ *Ibidem.*

¹²⁶ *Geschiedenis van de congregatie van de H. Catharina van Siëna, 68.*

¹²⁷ *Ibidem, 70-71.*

¹²⁸ *Verslag over het honderdjarig bestaan van het Heilig Hartklooster te Reuver.*

¹²⁹ *Verslag over het verblijf van Joodse vluchtelingen in het Heilig Hartklooster, 1.*

enige tijd later alsnog afgezien van dit plan. De leegstaande lokalen werden in plaats daarvan in de zomermaanden juni, juli en augustus gebruikt als vakantiehuis, bestemd voor ‘jeugdige trekkers’.¹³⁰

Eind 1938 kwam er echter een andere oplossing voor de leegstaande lokalen. De Nederlandse regering klopte bij Reuvers klooster aan met de vraag voor onderdak voor 200 vreemdelingen, voornamelijk Joodse vluchtelingen uit Duitsland en Oostenrijk. Dit werd toegestaan door het klooster. Uiteindelijk werden in Reuver ongeveer 130 mannen, overwegend kooplieden en intellectuelen, opgesloten en verzorgd door de zusters.¹³¹ Hoewel het oorspronkelijk de bedoeling was om alleen katholieken te huisvesten, werden na overleg ook niet-katholieke vluchtelingen ondergebracht.¹³² Het kamp was alleen bedoeld voor ‘illegale’ vluchtelingen, die niet opgevangen mochten worden in Westerbork. Behalve Reuver bestonden zulke kampen ook in Hellevoetsluis, Hoek van Holland en Nunspeet. Het waren gesloten kampen die alleen bedoeld waren voor mannen. Hun gezinnen waren hier niet welkom.¹³³

Reserve-Kapitein J.B.N. Simonis kreeg de leiding over het kamp in Reuver en veldwachters Gubbels en Van der Wielen hielden toezicht. Zij namen alle drie intrek in het klooster. Het Venlose hulpcomité betaalde de kosten van het klooster voor de vluchtelingenopvang.¹³⁴ Ook verschaftte het kleding, voedsel en geld voor de vluchtelingen. De vluchtelingen mochten de kloostergebouwen en de tuin niet verlaten. Hoewel Van Rens in zijn boek *Vervolgd in Limburg* bovendien beweert dat de vreemdelingen helemaal geen contact mochten hebben met de buitenwereld, zien we dit in de kronieken niet terug. De vluchtelingen mochten namelijk wel degelijk naar familie en kennissen schrijven, zo werd er beschreven door de zusters. Wel stond de post onder strenge censuur.¹³⁵

Al vóór de aankomst van de vluchtelingen zien we in de kronieken vooral begrip bij de zusters voor de vluchtelingenproblematiek. Er werd opgemerkt dat de Joden onder dictatuur van Hitler in Duitsland veel te lijden hadden. ‘Zij waren niet van het zuivere Arische ras en werden van alle ambten uitgesloten en geboycot.’ De kronieken schetsen dus, behalve een beschrijving van de opvang, ook actualiteiten. Als oorzaak voor de vluchtelingenstroom werd de *Kristallnacht* genoemd, hoewel deze naam nog niet werd gegeven. De aanslag van

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Van Rens, *Vervolgd in Limburg*, 58.

¹³² ‘Vluchtelingen te Reuver’, *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 24 december 1938, 2.

¹³³ Van Rens, *Vervolgd in Limburg*, 57.

¹³⁴ ‘Vluchtelingen te Reuver’, *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 24 december 1938, 2.

¹³⁵ Van Rens, *Vervolgd in Limburg*, 58-59; *Verslag over het verblijf van Joodse vluchtelingen in het Heilig Hartklooster*, 2-3.

een Duitse Jood op het leven van de Duitse ambassadeur Ernst von Ratt werd beschreven als aanleiding voor ‘de nazi’s die besloten alle Joden in Duitsland en het voormalig Oostenrijk voor die moord te laten boeten.’¹³⁶ Ook werd er geschreven over de vernieling van Joodse bezittingen, de mishandeling van vele Israëlieten en zelfs het vervoeren van Joden naar concentratiekampen.¹³⁷

In de kronieken komt echter ook de verbazing van de zusters naar voren. ‘Wanneer men ons een jaar of vijf terug voorspeld had, dat ons huis als toevluchtsoord voor Duitse en Oostenrijkse vluchtelingen, en nog wel voor Joden zou gebruikt worden, wie zou dat geloofd hebben? Ook zij, die na ons komen, zullen het heel vreemd vinden.’¹³⁸ Toch gebeurde precies dit op 23 december 1938. Rond half 6 ’s avonds kwamen de eerste 90 Joodse vluchtelingen naar het klooster. In de kronieken wordt deze aankomst, die plaatsvond onder begeleiding van politie, beschreven als ‘een treurig gezicht.’¹³⁹ Er bestond dus een grote mate van sympathie bij de zusters voor de vluchtelingen.

Ook gevoelens van medelijden komen naar voren. Dat is in de kronieken duidelijk te merken aan zinnen als: ‘Wat hebben die mensen toch veel geleden’ en aan uitroepen tussendoor, zoals ‘Arme stakkers!’.¹⁴⁰ Verder wordt dit duidelijk door de manier van schrijven in de kronieken. Als de eerste nacht van de vluchtelingen in het klooster wordt beschreven schrijft een non: ‘Onze Joden hebben die eerste nacht fijn geslapen.’¹⁴¹ De zusters hebben dus al snel een zorgende taak op zich genomen. Het lijkt hen niet uit te maken dat ze in dit geval niet zorgen voor geloofsgenoten of voor kinderen.

Het leven in het klooster

In het dagelijks leven van de vluchtelingen in het klooster kwam na verloop van tijd steeds meer regelmaat. De vreemdelingen hielden hun eigen kamer schoon en hielpen de zusters met koken en schoonmaken. Voldoende werk en afleiding werden belangrijk geacht in het kamp. De vluchtelingen konden werkzaamheden doen in het huishouden, de kleermakerij, de schoenmakerij of als schilder. Verder was er ook afleiding te vinden. Er werden bijvoorbeeld wandeltochten ondernomen in de omgeving van Reuver. Soms kregen de vluchtelingen zelfs

¹³⁶ *Verslag over het verblijf van Joodse vluchtelingen in het Heilig Hartklooster te Reuver*, 2-3.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Ibidem.

¹⁴⁰ Ibidem.

¹⁴¹ Ibidem, 3-4.

verlof zonder toezicht en konden ze het dorp en de omgeving verkennen. Er waren bezoekdagen voor familie en tijdens Vastenavond werd er een toneelstuk opgevoerd.¹⁴²

Meerdere malen werd er een nieuwe stroom vluchtelingen aangevoerd. Dit was bijvoorbeeld het geval op Goede Vrijdag 1939, toen opnieuw 50 vluchtelingen in Reuver werden ondergebracht. Hoewel dit drukte gaf, bleef er een goede sfeer onder de zusters en vluchtelingen. ‘En toen bleek het weer duidelijk, welke goede geest er onder onze mannen heerste. Zonder te mopperen, zonder een ontevreden woord of blik, gaf de een zijn strozak, de ander zijn bed of kussen.’¹⁴³

Zulke gevoelens van dankbaarheid komen herhaaldelijk terug in de kronieken. Zo waren de vluchtelingen verbaasd toen ze hoorden een eigen kamer te krijgen en niet te overnachten op een gezamenlijke slaapzaal. Ook in de brieven die de vluchtelingen naar familie en kennissen stuurden en die gecontroleerd werden, vonden de zusters uitroepen van dankbaarheid, zoals: ‘Het is hier fabelachtig goed!’ en ‘De zusters zijn waardevolle mensen.’¹⁴⁴

Vanuit de Nederlandse samenleving bestond er grote belangstelling voor het dagelijks leven van de Duitse vluchtelingen in Reuver. De Dominicanessen hadden echter een belofte gedaan om te zwijgen over ‘hun mannen’. De veldwachters verklaarden bovendien dat er geen inlichtingen omtrent de vluchtelingen werden gegeven. Zo ontstond er een geheimzinnige sfeer rondom het klooster. In een uitgebreide reportage in *Limburger Koerier*, eind 1938, schreven redacteurs over de keer dat ze toch binnen wisten te dringen in het klooster. Er werd geschreven over de grote regelmaat die heerste in het kamp. Ook de vreemdelingen zelf werden ondervraagd. Eén daarvan merkte op: ‘Est is ein Himmel auf Erde’, een geluid dat in overeenstemming is met wat we in de kronieken vinden. Echter vinden we in de reportage niet alleen geluiden van dankbaarheid. Een andere vluchteling vertelde de redacteurs namelijk teleurgesteld te zijn in zijn verwachtingen. Hij beweerde met overtuiging dat ‘het concentratiekamp Dachau nabij Berlijn veel beter is...’¹⁴⁵ Zulke negatieve geluiden zijn in de kronieken nergens te vinden.

¹⁴² Ibidem, 8-9.

¹⁴³ Ibidem, 10-11.

¹⁴⁴ Ibidem, 3-5.

¹⁴⁵ P.H. Rongen, ‘Duitse vluchtelingen in Reuver. Waas van geheimzinnigheid hangt rond ‘t klooster’, *Limburger koerier: provinciaal dagblad*, 31 december 1938, 2.

Moeilijkheden

Ondanks de sympathie aan de kant van de zusters en de grote dankbaarheid die er bestond bij de vluchtelingen, waren er ook moeilijkheden in het dagelijks leven in het klooster. Deze hadden vooral betrekking op religieuze verschillen. De zusters probeerden dit zo goed mogelijk op te lossen en de Joden hun rituelen te laten beoefenen. Het eerste probleem diende zich al snel aan. Het hoofd van het Katholiek Vluchtelingencomité, de heer Venings, kwam het kamp bezoeken samen met de opperrabbijn, een rabbi en een Joodse kok. De twee rabbi's wilden het gebed en de maaltijden graag volgens hun rituelen en voorschriften hebben. De zusters merken op: '[...] maar dit ging natuurlijk niet'.¹⁴⁶ Daarom aten de Joden de eerste paar dagen alleen maar brood. Uiteindelijk gingen de zusters toch overstag, omdat ze vonden dat de vreemdelingen al genoeg geleden hadden. Daarom ging de zuster koken wat de Joodse kok voorschreef.¹⁴⁷

Een andere heikel punt vormde het Joodse Paasfeest. Een verzoek van ongeveer 40 rituele Joden om het deze dag bij familie te vieren werd geweigerd. Wel mochten ze het Paasfeest in het klooster volgens eigen rituelen vieren. De veertien katholieke Joden, die ook in het kamp te vinden waren, werden tijdens dit feest op eigen verzoek totaal van de rest afgesneden en kregen hun eigen Paasfeest.¹⁴⁸

Ondanks dat de zusters van mening waren dat er een rustige en prettige sfeer hing in het klooster, waren er ook vluchtelingen die zich niet aan de regels hielden. Zij konden rekenen op zware straffen. Een voorbeeld is een 'grappenmaker', die niet bij naam werd genoemd, en telkens de slaapkamers overhoop haalde. Meermaals werd hij gewaarschuwd, maar telkens tevergeefs. Na zijn laatste grap bracht de veldwachter hierover rapport uit bij de kapitein. De grapjas werd vervolgens ontboden. Hij zou de grens worden overgezet. De man werd heel angstig en smeekte de kapitein op zijn knieën of hij mocht blijven. Voor één keer liet de kapitein zich verbidde.¹⁴⁹

Onrust en vertrek

In de kronieken komen echter niet alle moeilijkheden terug die hebben plaatsgevonden. Een voorbeeld is een 32-jarige vluchteling die uit het klooster wist te ontsnappen. De politie werd meteen op de hoogte gesteld en een uitvoerig signalement werd verspreid. In heel Midden-Limburg werden maatregelen getroffen om de ontsnapte aan te houden. Niet veel later had de

¹⁴⁶ *Verslag over het verblijf van Joodse vluchtelingen in het Heilig Hartklooster te Reuver*, 3-4.

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ Ibidem, 8-9.

¹⁴⁹ Ibidem, 7-8.

man zich vrijwillig weer gemeld in het klooster.¹⁵⁰ In de kronieken wordt met geen woord over dit voorval gerept.

Hetzelfde geldt voor een staking die uitbrak in het klooster. Veel vluchtelingen in het klooster protesteerden tegen het feit dat zij werden opgevangen in een kamp zo dicht bij de Duitse grens. De staking had het gewenste effect. In 1939 werden de vluchtelingen overgebracht naar Hoek van Holland. Na enkele maanden werden de vluchtelingen hier gelegaliseerd. Uitzetting was door het uitbreken van de oorlog immers helemaal niet meer mogelijk.¹⁵¹ Ook over een staking wordt in de kronieken niet gesproken. Wel merkten de zusters op dat de vluchtelingen steeds ongeruster werden naarmate de tijd verstreek. ‘Steeds vreesden ze een inval van Hitler.’¹⁵² De kapitein probeerde hen gerust te stellen, maar dit hielp niet op de lange termijn. Hoewel de kapitein beweerde dat zij het land niet werden uitgezet, zolang ze zich fatsoenlijk gedroegen, werd er in de krant *De Tijd: godsdienst-staatkundig dagblad* een paar maanden eerder iets anders gemeld. ‘Na de Kerstdagen zullen verder alle “illegale” vluchtelingen over de grens worden geleid.’¹⁵³

Op maandag 28 augustus kwam het bericht dat de Joden ’s avonds met de boot naar Hoek van Holland zouden vertrekken. Toen kwam het afscheid, waar de grote dankbaarheid van de vluchtelingen weer de overhand nam, met bijvoorbeeld de grot van Lourdes, die de vluchtelingen hebben gebouwd als dankgebaar.¹⁵⁴ Op dinsdagavond kwamen de vluchtelingen aan in Hoek van Holland, waar de ontvangst allesbehalve hartelijk was. Ook de levensomstandigheden – de vluchtelingen sliepen in een voormalig slachthuis – waren niet om over een huis te spreken. Toch voelden zij zich hier een stuk veiliger, zo ver mogelijk van de Duitse grens vandaan.¹⁵⁵ De zusters leken echter aangeslagen door het vertrek van ‘hun mannen’. ‘Onze Joodse vluchtelingen zijn niet meer in Reuver...’¹⁵⁶ en: ‘Ons huis is nu weer leeg... en het doet ons soms vreemd aan in de Kastanjelaan geen buigende Joden meer te ontmoeten.’¹⁵⁷

¹⁵⁰ ‘Duitsche vluchteling aan den haal’, *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 13 maart 1939, 3.

¹⁵¹ Van Rens, *Vervolgd in Limburg*, 58.

¹⁵² *Verslag over het verblijf van Joodse vluchtelingen in het Heilig Hartklooster te Reuver*, 5.

¹⁵³ *Verslag over het verblijf van Joodse vluchtelingen in het Heilig Hartklooster te Reuver*, 6; ‘Nog steeds illegale vluchtelingen. 90 Duitschers naar kamp te Reuver overgebracht’, *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 24 december 1938.

¹⁵⁴ *Verslag over het verblijf van Joodse vluchtelingen in het Heilig Hartklooster*, 12-15.

¹⁵⁵ *Ibidem*, 12-14.

¹⁵⁶ *Ibidem*, 12.

¹⁵⁷ *Ibidem*, 14.

Joods Comité en het Katholiek Vluchtelingencomité

Over de motieven van de zusters voor de opvang van de vluchtelingen is weinig bekend. Eén mogelijkheid is dat ze slechts ingingen op het verzoek van de regering voor de opvang van circa 120 vluchtelingen en hier zelf weinig keuze in hadden. Verschillende opmerkingen in de kronieken doen ons echter vermoeden dat naastenliefde wel degelijk ook een rol heeft gespeeld bij de opvang en verzorging van de vluchtelingen: ‘En toch was het een treffende gedachte, die de meeste zusters bezighield: “De Jood, die voor Christus geen plaats had, zag nu met Kerstmis de deuren van het klooster van het H. Hart opengaan, om er beschermd en gevoed te worden...”’¹⁵⁸

De opvang in het klooster te Reuver werd grotendeels geregeld door het Katholiek Vluchtelingencomité. De kosten voor opvang, kleding en voedsel werden opgebracht door het Venlose hulpcomité, zoals we hebben gezien. Er werd een speciale commissie ingesteld om de belangen van het R.K. Huisvestingscomité in het klooster te behartigen.¹⁵⁹

Toch was het Joods Comité niet totaal afwezig in Reuver. Het comité gaf elke vluchteling in Reuver 10 cent per dag zakgeld. Hier konden ze sigaren, chocolade of jam van komen. Ook bij het afscheid zorgde het Joods Comité voor een koffietafel in Deurne. Eenmaal in Hoek van Holland aangekomen, stuurde het Joods Comité nog een bewijs van dankbaarheid en schonk zuster Sofie Goorissen een grote kast.¹⁶⁰

Ook werd er samengewerkt tussen het Joods Comité en het Katholieke Vluchtelingencomité, zoals we al hebben gezien in de problematiek die er bestond rondom de Joodse maaltijden. Het hoofd van het Katholiek Vluchtelingencomité kwam toen samen met de opperrabbin, een rabbi en een Joodse kok in het kamp om een oplossing te vinden.

¹⁵⁸ Ibidem, 3.

¹⁵⁹ ‘Vluchtelingen te Reuver’, *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 24 december 1938, 2.

¹⁶⁰ *Verslag over het verblijf van Joodse vluchtelingen in het Heilig Hartklooster te Reuver*, 7.

Conclusie

Toen Hitler in 1933 met zijn NSDAP in Duitsland aan de macht kwam, werd het leven voor de Joodse minderheid in het land onmogelijk gemaakt. Veel Joden besloten daarom om te vluchten naar andere West-Europese landen of naar de Verenigde Staten. Ook Nederland kreeg te maken met een steeds groter wordend aantal vluchtelingen. De overheid kwam hierdoor voor moeilijke keuzes te staan. Passend in de context van de tijd, werd besloten dat de Joodse gemeenschap in Nederland verantwoordelijk zou zijn voor het grootste deel van de vluchtelingen.

Niet alleen de overheid vreesde de vluchtelingenstroom, ook de Nederlandse Joden werden verontrust. Door een toename van het aantal Joden in Nederland, die ook nog eens andere Nederlanders van de arbeidsmarkt konden verdringen, kon het antisemitisme immers aangewakkerd worden. Dit kon de langetermijntwikkeling van assimilatie van Nederlandse Joden sterk in gevaar brengen. Het CBJB, opgericht in 1933, moest hier een oplossing voor bieden. Als subcomité werd een paar maanden later het CJV opgericht, dat de praktische kant van opvang regelde voor de vluchtelingen. Het Joodse vluchtelingencomité was echter gebonden aan het officiële vluchtelingenbeleid van de Nederlandse regering. Uitgangspunten waren dat de vluchtelingenstroom zoveel mogelijk beperkt moest worden en dat Nederland in geen geval mocht dienen als vestigingsland. Het CBJB kwam hierdoor in een moeilijke positie terecht. Waar zij aan de ene kant het beleid van de regering moest volgen, moest zij aan de andere kant opkomen voor de belangen van de vluchtelingen.

Ondanks de overeengekomen regeling dat de Joodse gemeenschap verantwoordelijk was voor de vluchtelingenstroom, namen ook enkele katholieken deze taak op zich. Het RKHC, opgericht in 1915, is hier een voorbeeld van. In tegenstelling tot het CBJB is dit geen vluchtelingencomité, maar een hulporganisatie, waarbij kwetsbare mensen de doelgroep vormden. Waar kwetsbare mensen aanvankelijk nog gedefinieerd werden als katholieke geloofsgenoten, werd er na verloop van tijd ook hulp geboden aan niet-katholieken. Dit gold met name voor kinderen in nood. Joodse vluchtelingen(kinderen) werden door de hulporganisatie opgevangen in kloosters, tehuizen of katholieke gezinnen.

Dat deze opvang door katholieken verrassend is te noemen, blijkt uit het geschetste overzicht van antisemitisme onder katholieken in de jaren dertig. Uit de grote aanhang voor Zwart Front die gelokaliseerd was in het zuiden, blijkt al dat antisemitisme onder katholieken sterk aanwezig was. Het katholiek antisemitisme was gebaseerd op religieuze geschillen,

waarbij Joden werden afgeschilderd als de moordenaars van Christus. Ondanks de officiële afwijzing van de Kerk van racisme, waren er in katholieke kringen ook uitingen van raciaal antisemitisme.

Was dit felle antisemitisme van invloed op het vluchtelingenbeleid? Dit beleid kwam voor een groot deel tot stand door Josef van Schaik en Carel Goseling, beiden minister van Justitie en lid van de RKSP. Na een uitgebreide analyse van de Handelingen der Staten-Generaal kunnen we stellen dat het optreden van Van Schaik en Goseling heeft gezorgd voor een steeds strenger beleid. Ondanks de vele bezwaren van verschillende Kamerleden, werden er steeds minder vreemdelingen toegelaten. Keer op keer verdedigden de ministers dit, maar in geen enkel geval met religieuze of raciale argumenten. Van Schaik verdedigde zijn beleid door te stellen dat het asielrecht geen absoluut recht was. Het landsbelang kwam in gevaar door de vluchtelingenstroom en dit mocht onder geen beding het geval zijn, aldus Van Schaik. Verder legde hij de nadruk op de krappe arbeidsmarkt in Nederland. In zijn ogen kon deze situatie alleen maar verslechteren met de komst van vluchtelingen.

Goselings argumenten daarentegen, waren toegespitst op revolutionaire elementen, die onder de vluchtelingenstroom schuilgingen en die tot elke prijs geweerd moesten worden. In de argumenten van zowel Goseling als Van Schaik schuilt niks van antisemitisme. Zelfs hun katholieke achtergrond komt niet naar voren. Het is echter niet uit te sluiten dat hun restricties in het beleid zijn doorgevoerd door een (onbewuste) haat richting Joden. Toch is dit niet te bewijzen, of aan te nemen, aan de hand van hun betogen en argumenten.

Een voorbeeld van een restrictie die door Goseling is ingevoerd, is de verscherping van de tegenstelling tussen ‘legale’ en ‘illegale’ vluchtelingen. Als gevolg hiervan werd overeengekomen dat de verschillende soorten vluchtelingen niet in dezelfde soort opvang mochten zitten. Het centrale opvangkamp dat werd opgetrokken in 1938, Westerbork, was slechts bedoeld voor de legale vluchtelingen, zij die met de juiste papieren de grens over waren gekomen.

De illegale vluchtelingen daarentegen, kwamen terecht in meer plaatselijke kampen. Het voorbeeld dat in deze scriptie is aangehaald, is het klooster in Reuver. Deze opvang was inderdaad alleen bedoeld voor illegale vluchtelingen. In 1938 kwamen 200 Joden in Reuver voor onderdak. Opvallend is de rust in het klooster, de regelmaat die werd gecreëerd en het ontbreken van spanningen tussen de zusters en de Joden, op enkele niet noemenswaardige incidenten na. In de bestudeerde kronieken zien we bij de zusters voornamelijk empathie en begrip voor de vluchtelingen.

Er waren echter wel religieuze verschillen. Vooral de viering van het Joodse paasfeest en het verschil in eten komt naar voren in de kronieken. Opnieuw verrassend is dat dit zonder al te veel moeite werd opgelost door de zusters en de vluchtelingen samen. De opvang in Reuver werd bekostigd en geregeld door het Venlose hulpcomité, een katholiek comité. Zij regelden kleding, onderdak en voedsel. Ook het Joodse vluchtelingencomité droeg in Reuver zijn steentje bij en gaf de vluchtelingen een zakcentje mee.

Wat waren de motieven van de zusters voor het opvangen van de vreemdelingen? Er zijn twee opties. Ten eerste is het mogelijk dat de zusters slechts ingingen op het verzoek van de regering en hier weinig inspraak in hadden. Door de liefdevolle verzorging van de zusters, die naar voren komt in de kronieken, is het echter aannemelijker dat de zusters handelden uit naastenliefde.

De opvang in Reuver lijkt echter niet representatief voor de katholieke opvang van Joodse vluchtelingen. Ten eerste was de opvang in Reuver niet georganiseerd door het RKHC. Kinderen waren dus niet de doelgroep, maar volwassen mannen. Bovendien had het overgrote deel van de vluchtelingen in Reuver het joodse geloof – slechts veertien vluchtelingen waren katholiek – hoewel het aanvankelijk inderdaad de bedoeling was geweest om alleen gedoopte Joden onderdak te bieden. Het is niet bekend waarom hiervan werd afgezien.

Kortom, om terug te komen op de centrale onderzoeksvraag – Hoe verliep de opvang van Joodse vluchtelingen in Nederland (1933-1939), die werd georganiseerd door katholieken? – kunnen we stellen dat hier geen eenduidig antwoord op te geven is. Deze opvang verschilde namelijk per comité en per doelgroep. Het RKHC was het grootste en bekendste voorbeeld van een katholieke organisatie die Joodse vluchtelingen te hulp schoot, maar hulp was bijna uitsluitend bedoeld voor kinderen. Reuver past dus niet in dit beeld. De vraag die samenhangt met de centrale vraag – Welke spanningen riep de katholieke opvang op? – is ook niet eenvoudig te beantwoorden. Zo waren er in Reuver amper spanningen op te merken, terwijl ook dit niet representatief is. We hebben immers gezien dat er na de oorlog veel conflicten bestonden over de vraag door wie Joodse weeskinderen opgevoed moeten worden. Juist in Reuver waren er echter spanningen te verwachten, door het antisemitisme dat sterk aanwezig was in katholieke kringen, en te verwachten viel dat dit ook voor de zusters gold.

Naastenliefde bleek in deze katholieke kring dus sterker te zijn dan antisemitisme. Ook lijkt de aanwezigheid van antisemitisme onder katholieken geen (sterke) invloed te hebben gehad op het beleid dat Van Schaik en Goseling voorstonden, aangezien zij hun beleid

verdedigden aan de hand van verschillende soorten argumenten, maar nooit met religieuze of raciale argumenten. Met andere woorden, de eeuwenoude spanningen en haat richting Joden hebben de katholieken niet dusdanig beïnvloed dat zij in de jaren dertig hun christelijke plicht van naastenliefde lieten vallen en hun (Joodse) medemens volledig aan hun lot overlieten.

Bibliografie

Literatuur

- Abicht, Ludo, *Geschiedenis van de Joden in Nederland van de Lage Landen* (Amsterdam, 2006).
- Blom, Hans, 'Dutch Jews, Jewish Dutchmen and Jews in the Netherlands 1870 – 1940' in: Israel, Jonathan en Reinier Salverda (red.), *Dutch Jewry: Its History and Secular Culture (1500-2000)* (Leiden, 2002).
- Eijl, Corrie van, *Al te goed is buurmans gek: Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940* (Amsterdam, 2005).
- Geschiedenis van de congregatie van de H. Catharina van Siëna. Zusters Dominicanessen van Voorschoten, 1841-1980* (Voorschoten: Congregatie van de H. Catharina van Siëna Zusters Dominicanessen van Voorschoten, 1984-1993).
- Heijst, Annelies van, *Gedreven Helpers: Een geschiedenis van Cordaids voorlopers: RK Huisvestingscomité, Mensen in Nood, Memisa, Medicus Mundi, Indische Missie Vereniging, Centraal Missie Commissariaat, Cebemo, Vastenactie, Bilance en Bond zonder Naam* (Hilversum, 2014).
- Hoog, Frank de, 'Joodse vluchtelingen', *Holland* 48 (2016), 56-57.
- Houwaart, Dick, *Westerbork: Het begon in 1933* (Den Haag, 1983).
- Jong, Lou de, *Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog: Deel 1 – voorspel* (Den Haag, 1969).
- Michman, Jozeph, Hartog Beem en Dan Michman, *Geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Nederland* (Amsterdam, 1985).
- Moore, Bob, *Refugees from Nazi Germany in the Netherlands 1933-1940* (Dordrecht, 1986).
- Moore, Bob, *Slachtoffers en overlevenden: De nazi-vervolging van de Joden in Nederland* (Amsterdam, 1998).
- Mulder, Dick, en Ben Prinsen (red.), *Uitgeweken: de voorgeschiedenis van kamp Westerbork*, Historische reeks 1, (Hooghalen, 1989).
- Oud, Pieter J., *Het Jongste Verleden. Parlementaire geschiedenis van Nederland, 1918-1940, deel V 1933-1937* (Assen, 1968).
- Poorthuis, Marcel, en Theo Saleminck, *Een donkere spiegel: Nederlandse katholieken over Joden. Tussen antisemitisme en erkenning, 1870-2005* (Nijmegen, 2006).

- Rädecker, Tsila, “'Moses is tot [de] Raad verheven'. De integratie van Amsterdamse, Rotterdamse en Haagse joden in de 19de eeuw’, *Holland* 48 (2016), 23-28.
- Rens, Herman van, *Vervolgd in Limburg: Joden en Sinti in Nederlands-Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Hilversum, 2013).
- Ruiter, Job de, *Jan Donner jurist. Een biografie* (Amsterdam, 2003).
- Schaik, Ton H.M. van, *Vertrouwde Vreemden: betrekkingen tussen katholieken en Joden in Nederland 1930-1990* (Baarn, 1992).
- Stutje, Jeroen H., ‘Antisemitisme onder Nederlandse socialisten in het *fin de siècle*’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 129 (2014), 4-26.
- Verhey, Elma, *Om het Joodse kind* (Amsterdam, 1991).
- Woerkom, Bernadette van, ‘Het Joodse werkdorp Nieuwesluis in de Wieringermeerpolder 1934-1941’, *Holland* 48 (2016), 49-54.

Bronnen

Afbeelding titelblad: Haags Historisch Museum

<<https://www.haagshistorischmuseum.nl/tentoonstellingen>> [zoals geraadpleegd op 12-06-2015].

Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, Archiefinventaris Dominicanessen H. Catharina van Siëna (Voorschoten), Reuver:

- Nummer 432: *Verslag over het honderdjarig bestaan van het Heilig Hartklooster te Reuver, 1991 (1 omslag), Uitsneden uit de Kroniek van het H. Hartklooster te Reuver.*
- Nummer 439: *Verslag over het verblijf van Joodse vluchtelingen in het Heilig Hartklooster te Reuver van december 1938 tot en met augustus 1939, overgenomen uit de kroniek, ca. 1950 (1 deel).*

Krantenartikelen:

- ‘Nog steeds illegale vluchtelingen. 90 Duitsers naar kamp te Reuver overgebracht’, *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 24 december 1938.
- ‘Duitse vluchteling aan den haal’, *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 13 maart 1939, 3.
- P.H. Rongen, ‘Duitse vluchtelingen in Reuver. Waas van geheimzinnigheid hangt rond ‘t klooster’, *Limburger koerier: provinciaal dagblad*, 3 december 1938, 2.

- 'Vluchtelingen te Reuver', *Limburger Koerier: provinciaal dagblad*, 24 december 1938, 2.

De Handelingen der Staten-Generaal:

- Aanhangsel Tweede Kamer, 1932-1933, nummer 223.
- Handelingen Eerste Kamer, 1932-1933, 02-11-1932.
- Handelingen Eerste Kamer, 1932-1933, 06-04-1933.
- Handelingen Eerste Kamer, 1933-1934, 15-02-1934.
- Handelingen Tweede Kamer, 1933-1934, 15-11-1933.
- Handelingen Tweede Kamer, 1933-1934, 25-04-1934.
- Handelingen Tweede Kamer, 1934-1935, 01-03-1935.
- Handelingen Tweede Kamer, 1937-1938, 19-11-1937.
- Handelingen Tweede Kamer, 1937-1938, 23-11-1937.
- Handelingen Tweede Kamer, 1937-1938, 24-11-1937.
- Handelingen Tweede Kamer, 1938-1939, 02-11-1938.
- Handelingen Tweede Kamer, 1938-1939, 12-05-1939.
- Kamerstuknummer Eerste Kamer, 1933-1934, Kamerstuknummer 2F, ondernummer 2.
- Kamerstuk Eerste Kamer, 1937-1938, Kamerstuknummer 2 IV, ondernummer 2.
- Kamerstuknummer Tweede Kamer, 1933-1934, Kamerstuknummer 2 III, ondernummer 9.

Overig:

Cohen, David, *Na zes jaar: de arbeid van het Comité voor bijzondere Joodsche belangen* (Amsterdam, 1939).

Televisieprogramma *Andere Tijden*, NPO, aflevering 'Ongewenste vreemdelingen' (06-10-2015).

Websites

Huygens ING, 'Repertorium van Nederlandse zendings- en missie-archieven 1800-1960'

<<http://resources.huygens.knaw.nl/zendingoverzeesekerken/RepertoriumVanNederlandseZendings-EnMissie-archieven1800-1960/gids/organisatie/1614230205>>

[geraadpleegd op 14-03-2016].

Huygens ING, 'Donner, Jan (1891-1981)' (versie 12-11-2013)

<<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn3/donner>>

[geraadpleegd op 11-04-2016].

Huygens ING, 'Schaik, Josephus Robertus Hendricus van (1882-1962)' (versie 12-11-2013)

<<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/schaik>>

[geraadpleegd op 11-04-2016].

Huygens ING, 'Goseling, Carolus Maria Joannes Franciscus (1891-1941)' (versie 12-11-2013)

<<http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/goseling>>

[geraadpleegd op 12-04-2016].